

תנובות

שדה

גיליון תורני בענייני
מצוות התלויות בארץ
וכשרות המזון

גיליון 121 / אב - אלול • שנת השמיטה תשע"ה

מצוות התלויות בארץ • הלכות הנהגות בהתיישבות • חרקים במזון מן החי ומן הצומח • כשרות המזון

תנובות שדה

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע - מינהל התרבות

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורך
meir.macon9@gmail.com

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות השונים,
לכתובת המערכת, או לפקס, או לדואר
האלקטרוני

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ג. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08-9214829
פקס: 08-9207911
macon1@bezeqint.net

דמי מנוי לשנה: 60 ₪

תוכן העניינים

5	דבר העורך מיום שחרב ביהמ"ק אין לקב"ה אלא ד"א של הלכה
7	מידע הלכתי לוח זמנים קדושת שביעית, ספיחין וביעור * דיני שמיטת כספים * דיני פרוזבול הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במא גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ
11	חוב"ב על הרמב"ם הל' שמיטה פרק שני - הלכה ד מור"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א הראשון לציון
15	גבולות ארץ ישראל חלק ט - פרק הסיום הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במא גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ
23	בעניין עידור וקשקוש בשביעית הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א מרבני המכון
29	ביאורים והערות ע"ס הרמב"ם הל' שמיטה פרק א - הלכה ז - י הרה"ג רבי דוד אביטן שליט"א רב פוסק ב'מערך השמיטה' שע"י המכון
34	דין תערובת ונתינת טעם בפירות שביעית הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א מרבני המכון
41	בגדר "שמור" האסור בשביעית הרה"ג רבי יחיאל רווח שליט"א מרבני המכון מרבני המכון
44	בעניין תולעי אניסאקיס - גישות שונות מול ממצאי המדע הרה"ג רבי גדעון קפלן שליט"א סגן רב חיה"א
51	מכתב בעניין הנ"ל הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א רב במא גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ
	נוסח פרוזבול לשנת תשע"ה שע"י המכון אוצר ביה"ד של המכון
	פנים הכריכה

בסייעתא דשמיא

מיום שחרב ביהמ"ק אין לקב"ה אלא ד"א של הלכה

אמר ליה רבא לרפרם בר פפא לימא לן מר מהני מיילי מעלייתא דאמרת משמיה דרב חסדא במיילי דבי כנישתא, אמר ליה הכי אמר רב חסדא מאי דכתיב אהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד. ואמר אביי מריש הוה גריסנא בנו ביתא ומצלינא בבי כנישתא, כיון דשמענא להא דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא מיום שחרב בית המקדש אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא. רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא לא מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי (ברכות ח א).

ויש להבין, דמשמע שקודם שחרב ביהמ"ק היה לו לקב"ה עוד עניינים חוץ מד' אמות של הלכה, וזה היאך יכול להיות, והלא אין לנו שיור רק התורה הזו וגם ביהמ"ק היה בכלל קיום התורה והיו בו הלכות רבות ומסועפות, וודאי שלא היה משהו נוסף או מחוץ לתורה"ק, ואם כן איזה עניין היה לו לקב"ה מלבד ד' אמות של הלכה.

והנה עניין שערים המצויינין בהלכה ביאר המהרש"א בחידושי אגדות שם, דבהרבה בתי כנסיות ובתי מדרשות יש שהיו לומדים שם מקרא ויש לומדין שם משנה ולא עלו בידן הלכה שיוצאת מן התלמוד כדאמר' ס"פ אלו מציאות (ב"מ לג א) העוסקין במקרא מדה ואינה מדה במשנה מדה כו' בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו וע"ש פירש"י והיינו שערים מצויינים בהלכה במקום שכל ת"ח קובע מקום לגירסתו בתלמוד המביאה לו הלכה פסוקה. וקאמר עלה מיום שחרב ב"ה כו' דבזמן שב"ה קיים היה שם לשכת הגזית שמשם יוצאת הלכה פסוקה ע"פ סנהדרין ועמם ודאי השכינה שרויה ועכשיו שחרב בית המקדש אותן ד' אמות של הלכה שכל ת"ח קובע לו לגירסתו בתלמוד היא תחתיה להיות השכינה עמו. ולפי זה מיושב היטב דלא הפשט שקודם לכן היה לקב"ה דברים נוספים מלבד ד"א של הלכה, אלא שקודם לכן היתה הלכה פסוקה ע"י סנהדרין מכח השראת השכינה של ביהמ"ק, ועכשיו הלכה פסוקה ע"י אותן ד"א של הלכה שכל ת"ח קובע לו לגירסתו לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, שהקב"ה משרה את שכינתו באותו לימוד כדי שתצא הלכה פסוקה, ועניין ד"א צ"ל לשון צמצום, שאף שאינו ביהמ"ק שהוא מקום השראת השכינה עדיין אף בד"א שיש בהם

הלכה משרה הקב"ה את שכינתו, והיינו דאין לו לקב"ה בעולמו אלא ד"א של הלכה, כך נ"ל.

ושמעתי פירוש נוסף להא דמיום שחרב ביהמ"ק אין לו לקב"ה אלא ד' אמות של הלכה, והוא שבבית המקדש היה מקום גדול ל"הרגשים" בעבודת ה', כגון שירת הלוויים שהיתה גורמת לאדם להרהר בתשובה בשעה שהיה מביא קרבן חטאת, וכן כל הניסים שהיו בביהמ"ק שגרמו להרגיש בחוש את השראת השכינה, ובאמת שכל עניין הקרבנות הינו עניין של המחשה והרגש הן בקרבנות שבאו על חטא שאדם הרגיש שהבהמה מוקרבת במקומו, והן בקרבנות תודה שאדם לא רק ידע שעליו להודות לקב"ה אלא ביטא זאת בהבאת קרבן מנכסיו לביהמ"ק. ובכלל זה מתנות כהונה שבזה בא לידי ביטוי במוחש שעבודת הקדש של שבט לוי היא עבור כל העם ואהני לן רבנן.

אבל כיום שחרב ביהמ"ק, אין לו לקב"ה אלא ד' אמות של הלכה, כלומר אין לנו סמכות ליתן הרגשים משלנו ביהדות, אלא עלינו להשקיע בעיקר בקיום ודקדוק מצוות התורה כהלכתן, וההשפעה הרוחנית ממילא תבוא כמו שנאמר טעמו וראו כי טוב ה'.

גיליון זה הינו האחרון שיוצא בשנת השמיטה תשע"ה. וכבר הארכנו בגליונות הקודמים בכל פעולות המכון לשנת השמיטה במסגרת אוצר בית הדין של המכון שהוקם כדי ליתן מענה לחקלאים ולצרכנים הרוצים לקיים את השמיטה כהלכתה, וגם גוף הגיליון מוקדש רובו ככולו לשנת השמיטה, כשהצד השווה שבהם הינו אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא לקיים דבר ה' זו הלכה. ויה"ר שבזכות העיסוק בד"א של הלכה נזכה להשראת השכינה כמ"ש המהרש"א לעיל, ואחר השביעית שבה כידוע מלחמות וכפי שענינו רואות, נזכה ונראה במוצאי שביעית שבן דוד בא לגאלנו בב"א.

בברכה
העורך

- ❖ לוח זמנים קדושת שביעית, ספיחין וביעור
- ❖ דיני שמיטת כספים
- ❖ דיני פרוזבול

לוח זמנים קדושת שביעית, ספיחין וביעור

להלן הנתונים לחודשים אב – אלול

קדושת שביעית – מעבר לכל שאר הירקות שהופיעו ברשימה בגליון הקודם:

❖ חודש אב:

- ירקות:** ממשיך כפי המופיע ברשימה הקודמת.
- פירות:** אנונה. גויאבה. זית מאכל. חבוש. רימון. שיזף שגיב. תפוחי עץ.

❖ חודש אלול:

- ירקות:** ממשיך כפי המופיע ברשימה הקודמת.
- פירות:** אגוז מקדמיה. אפרסמון. אשכוליות. גויאבה תיאלנדית. חרוב. פומלה. פומלית. פיג'ויה. קיווי. קליפים [קלמנטינה וכיו"ב]. שקד [יבש]. תמר. תפוזים.

איסור ספיחין:

- ❖ **חודש אב:** גרגרי פופקורן [אב]. דלעת [א אב].
- ❖ **חודש אלול:** ארטישוק ירושלמי [אלול]. בטנים [כ אלול]. גרעיני אבטיח [אלול]. גרעיני חמניות [אלול]. פפריקה [א אלול].

חובת ביעור:

- ❖ **ירקות [מזריעת שישית]:** גזר [יד אב]. פאפיה [אב]. שום [א אב]. תפוח אדמה [אב].
- ❖ **פירות:** גודגון [אב]. דובדבן [אב]. לונגן [אב]. ליצי [אב]. משמש [אב].

פרחים [שיש לחוש לגביהם שנזרעו בשמיטה]:

כל הפרחים שהם חד שנתי, פקעות – הם בחשש שנזרעו באיסור בשמיטה, ויש לרכוש רק עם הכשר וכגון מצעים מנותקים או מחו"ל. בחודש אלול, יש לחוש לשתילות של שמיטה גם בפרחים הבאים:

- גרברה.
- גרווילאה.
- ערבה מסולסלת [סליקס].

דיני שמיטת כספים

- א. נאמר בתורה: "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה, וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו, לא יגוש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמיטה לה" (דברים טו, א-ב). וזוהי מצות שמיטת כספים, שהמלוה מצווה להשמיט את חובו, ואסור לו ליגוש את רעהו. ובזמן הזה אין נוהגת מצות שמיטת כספים מן התורה אלא מדברי חכמים. ונוהגת בכל מקום ואף בחוץ לארץ. ונוהגת הן באנשים והן בנשים.
- ב. המלוה את חברו, גובה את חובותיו, עד תום שנת השמיטה, ובצאת השנה, בשקיעת החמה, של ליל ראש השנה של השמינית, הושטו כל חובותיו, ואסור לגבותם מכאן ואילך.
- ג. שביעית משמטת בין הלוואה בשטר ובין הלוואה בעל פה. אולם אם הלווהו על המשכון אינו משמט. אך אם נתן לו המחאת בנק כנגד ההלוואה, כיון שהמחאה זו מחוסרת גבייה, הרי שהשביעית משמטת הלוואה זו.
- ד. חוב שזמן פרעונו יחול רק לאחר ראש השנה של שמינית, אין שביעית משמטתו. וכן המלוה את חברו בסתם, ללא קביעת זמן לפרעונו, אם הלווהו לאחר ראש חודש אלול של שביעית, אינו נשמט, כיון שסתם הלוואה לשלושים יום, ונמצא שהפירעון יחול לאחר ראש השנה.
- ה. הקונה בחנות מוצרים שונים ולא שילם בעדם, אלא קנה בהקפה, כדרך הקונים שמשלמים אחת לתקופה, אין השביעית משמטת חוב זה. אולם אם עשה חוב זה כמלוה, שתאריך פרעונו קודם צאת השמיטה, שביעית משמיטתו. וכן כל שאינו קונה בהקפה בדרך כלל, ובאופן חד פעמי לקח מוצר ולא שילם, ועברה שביעית, הרי חוב זה נשמט.
- ו. המפקיד כסף בבנק, באופן שיכול לגבותו בכל עת שירצה, ואף קודם תום שנת השמיטה, ועברה השביעית, יש להסתפק אם שביעית משמטת חוב כגון זה.
- ז. שכירים או פועלים וכיו"ב, שבעל הבית חייב להם תשלומי משכורת, אין השביעית משמטת חוב זה. אולם אם עשו חוב זה כמלוה, השביעית משמטת.
- ח. בית דין שפסק על אדם תשלומים, ואיחר בתשלום, אין השביעית משמטת חוב זה. וכן חובות שנמסרו לבית דין, אין השביעית משמיטתם.
- ט. החב חוב לצדקה, אין שביעית משמטת חוב זה. וכן החב חוב לקופת גמ"ח אין השביעית משמטת, ויש מי שחילק בין קופת גמ"ח השייכת לרבים, שאין השביעית משמטת, לבין קופת גמ"ח השייכת לאדם פרטי, שהשביעית משמטת חובות שחייבים לו [ולכן ראוי לכל בעל גמ"ח לעשות פרוזבול, וכמבואר להלן].
- י. המשאיל לחברו מוצרים שאינם חוזרים בעינם, אלא אחרים הדומים למוצרים שנלקחו, דומה לדין הלוואת כסף, שהשביעית משמטתו. ולכן אשה ששאלה מחברתה קודם צאת השמיטה מוצרים שאינם חוזרים בעינם,

ועברה השביעית, אין חברתה יכולה לתבוע ממנה את המוצרים, שהחוב נשטם.

דיני פרוזבול

- א. הלל הזקן בראותו שהעשירים נמנעים מלהלוות לעניים כסף מחשש שלא יחזירו והשביעית תשטם, עמד ותיקן פרוזבול (פרוז=תקנה. בול=לעשירים). מהותו של פרוזבול הוא על פי מה שנתבאר לעיל שחובות המסורים לבית דין אין השביעית משטמתם, ועל פי זה תיקן הלל, שהמלווה מוסר חובותיו לפני בית דין, ואומר בפניהם שיכול לגבות בכל זמן שירצה.
- ב. אין כותבים פרוזבול אלא בבית דין חשוב, דהיינו שלשה דיינים הבקיאים בדין, ויודעים דינים אלו, והמחוס רבים עליהם באותה העיר. וצריך שלא יהיו הדיינים קרובים זה לזה [ואמנם רשאי לכתוב פרוזבול בפני דיינים הקרובים למלוה].
- ג. אם אין המלוה רוצה לטרוח ולבוא בפני בית דין, יכול למסור חובותיו לבית דין בפני שני עדים, וכמו שנהוג היום שיש שטר פרוזבול מוכן, שכתוב בו עדות של שני עדים שבא בפניהם מלוה פלוני ומסר כל חובותיו לפני בי"ד מסוים, וחותרים עליו שני העדים, ואף שהדיינים אינם יודעים כלל ממסירת חוב זה, מועיל הפרוזבול באופן כזה. וצריך שהעדים החתומים לא יהיו קרובים למלוה, ומכל מקום בדיעבד גובים בפרוזבול שהעדים קרובים למלוה.
- ד. אין צריך לפרט את שמות הלווים בשטר הפרוזבול.
- ה. יכול המלוה למנות שליח, שיכתוב עבורו את הפרוזבול.
- ו. אף הנשים חייבות לעשות פרוזבול [אם יש להן הלוואות, או פקדונות וחסכוניות בבנק], ויכולה האישה למנות את בעלה שליח שיכתוב עבורה את הפרוזבול.
- ז. מנהלי בנקים וחברות צריכים לעשות פרוזבול, וכן ראוי לבעלי קופות גמ"ח. ודי לעשות פרוזבול כללי לכלל החובות.
- ח. יתומים קטנים אינם צריכים לעשות פרוזבול על חובות שחייבים אחרים למורישם, כיון שבית דין מטפל בכל עניניהם, ונמצא כחובות המסורים לבית דין. אולם יורש גדול חייב לעשות פרוזבול על החובות שחייבים למורישו.
- ט. אין כותבים פרוזבול אלא אם כן יש ללווה קרקע, ואפילו קרקע כל שהיא, בין שהיא שלו ובין בשכירות, ואפילו על עציץ נקוב המונח על גבי יתידות [אף שהמקום עליו מונחים היתידות אינו שלו]. ואם אין ללווה קרקע, מקנה לו המלוה קרקע ואפילו שלא בפניו [ויש נוסחאות של שטרות שהקנאה זו כתובה בשטר].

- י. תלמידי חכמים שהלוו זה לזה, והמלווה מסר בפיו את חובו לפני התלמידים שיכול לגבותו בכל זמן שירצה, די בזה, ואינו צריך לכתוב פרוזבול. ואף בזמן הזה יש דין תלמיד חכם לענין זה.
- יא. אין הפרוזבול מועיל אלא לחובות שהלווה המלווה עד זמן חתימתו, אולם הלוואות שנעשו אחר כך, וזמן פרעונם קודם צאת השמיטה, אין הפרוזבול מועיל, והשביעית משמיטתם, ועליו לעשות פרוזבול נוסף.
- יב. מי ששכח לעשות פרוזבול, ונזכר בבין השמשות של ראש השנה של שמינית, יאמר בפני שני עדים את נוסח הפרוזבול, ויכול לגבות את חובו על סמך זה.
- יג. המלווה את חברו, ואמר לו על מנת שלא תשמטני שביעית, אין תנאו קיים, שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה. אולם אם התנה עם הלווה ואמר לו על מנת שלא תשמיט אתה חוב זה בשביעית, תנאו קיים, כיון שהלווה מעצמו הסכים והתחייב לדבר שלא חייבתו תורה.
- יד. מי שכתב פרוזבול, ואבד לו קודם שיצאה שביעית, רשאי לגבות חובו.
- טו. כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית, רוח חכמים נוחה הימנו.
- טז. חוב שנשמט במוצאי שביעית, כיון שהמלווה לא כתב פרוזבול עליו, ובא הלווה לפרוע לו את החוב, יאמר לו המלווה "משמט אני". ואם אמר לו הלווה, אף על פי שאתה משמט, מכל מקום קח בתורת מתנה, מותר לו ליקח ממנו, ואם לא אמר לו שזה בתורת מתנה, מותר לו לסבב אתו בדברים עד שיאמר לו שזה בתורת מתנה, אך אם לא אמר שזה בתורת מתנה, אסור לקבל ממנו את הכסף.
- יז. כתב רבינו יוסף חיים בספרו בן איש חי (שנה ראשונה, כי תבוא, סעיף כ"ו בד"ה והנה) שראוי לכל אדם שאחר שעשה פרוזבול לחובותיו, שילווה מעות לחבירו ויקבע עמו זמן פרעון קודם צאת שמיטה, ולאחר השביעית כשיבוא לפרוע את ההלוואה יאמר לו "משמט אני" ובכך יקיים מצות שמיטת כספים.
- יח. ראה נוסח הפרוזבול לשנת תשע"ה שע"י אוצר בי"ד של המכון למצוות בכריכה הפנימית בסוף הגיליון

ביקרא דאורייתא
שניאור ז. רווח

חידושים וביאורים על הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק שני

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל

פרק ב

הלכה ד: מותר לאדם להוציא זבל מן הסהר של צאן ונותן לתוך שדהו כדרך כל מכניסי זבל, והעושה דיר בתוך שדהו בשביעית לא יעשהו יתר על בית סאתים ויכניס הצאן לתוכו, וכשיזבלו את כל הדיר מניח דופן אחד מדפני הדיר ועושה דיר אחר בצדו נמצא מזבל בתוך שדהו בית ארבעת סאין.

נמצא דלהראב"ד ז"ל אין לדייר השדה ע"י צאן לטובת השדה לזבלה, אלא רק לטובת הצאן להעמידו שם כדי לחלוב ולגזוז, וכשיתמלא זבל מוציאו משם ועושה ממנו שלש אשפתות של ק"נ סאה לכל בית סאה, כמבואר בהלכה א' כאן, וכן פירש גם הר"ש ז"ל בפירושו.

ג. והנה הרמב"ם הקדים הדין דמותר להוציא זבל מן הסהר וכו', שהוא נזכר בסיפא דמתניתין הנזכרת, ואח"כ כתב הדין דהעושה דיר תוך שדהו לא יעשהו יותר על בית סאתים וכו', שנזכר ברישא דמתני', ועל זה השיג הראב"ד ז"ל וכתב שעיקם הדרך ובלבל וכו' וענין הראשון אחרון וכו'.

ומהר"י קורקוס ז"ל כתב על זה, והקדים רבנו הדין השנוי שם בסוף המשנה, לשתי סיבות, אחת להודיע

א. והראב"ד ז"ל כתב: א"א עיקם עלינו את הדרך ובלבל לשון משנתנו, ונתן את הראשון אחרון, כי לשון המשנה המדייר את שדהו עושה סהר לבית סאתים, ועוקר שלש רוחות ומניח את האמצעית, ונמצא מדייר בית ארבעת סאין וכו', ומוציא מן הסהר לתוך שדהו כדרך המזבלין. והקשו בגמרא (בירושלמי פ"ג ה"ג), אנו תנינן (במשנה פ"ד מ"ב) שדה שנטיבה או נדיירה [לא תזרע למוצאי שביעית], והכא את אמרת מותר [דתנן המדייר וכו', דמשמע שגם לכתחילה מותר לדיירה], א"ר יונה מתניתין ברובה להעמיד צאן תוך שדהו, פירוש לא לזבל, אלא להעמיד צאנו לחלוב ולגזוז עושה מחיצות לסהר וכו', וכשיתמלא זבל מוציאו לשדה כדרך המזבלין, פירוש כמו שפירשתי למעלה, עושה אדם שדהו אשפתות שלוש לבית סאה וכו', עכ"ל.

שפירוש כדרך המזבלים, היינו בתנאים הנזכרים בשיעור האשפתות ומנין המשפלות, וזהו פירוש כדרך כל מכניסי זבל שכתב רבנו. וכ"כ במשנה, וע"ש שכתב שלכן הקדים דין דמותר להוציא זבל מן הסהר לתוך שדהו, להסמיך הדין הזה לדין דאשפתות שנזכר בהלכות שלפני זה. וסבה שנית והיא העיקר, להודיע דמוציא מן הסהר דקתני, לאו אסהר שהזכיר, כי הר"ב ד"ז"ל מפרש דהמדייר הוא שהעמיד הצאן שם כדי לחלוב ולגזוז, ולא בשביל לזבל, וכשתימלא המקום בזבל, מוציאו לתוך השדה. ולהרמב"ם מותר לעשות דיר בשדהו גם בשביל לזבלה, רק שלא יעשהו יתר על בית סאתים, ואינו חייב להוציא הזבל משם, אלא הדין (ודסיפא דמתני') שמוציא זבל מן הסהר לא קאי על הדיר דרישא, אלא בכל סהר שרוצה להוציא הזבל שבו לתתו תוך שדהו דשרי, ורק שיעשה כדרך המזבלים.

וז"ל הר"י קורקוס ז"ל, אבל רבנו מפרש שכונתו (בעשיית דיר) לזבל השדה, ויכול לעשותו בערמה זו כדי לזבל ד' סאין, בשדהו, שמעמיד שם הבהמות והמקום מזדבל מעצמו, ואין כאן מוציא. והשתא מוציא מן הסהר דקתני סיפא, אסהר דעלמא קאי, ולומר שמותר להוציא מן הסהר, ולעשות כדרך שעושה כשמוציא מביתו.

ומה שאמרו בירושלמי הנז', לתרוצי מתנייתא אהדדי, הרמב"ם מפרש שמשנתנו מתירה להעמיד הצאן (אפי' שמתכוין לזבל שרי, כיון שלא מזבל בידים), אבל מתני' דנדיירה מיירי שהביא זבל וזבלה להדיא (בידים), וזה אסור. וכ"כ הרמב"ם לעיל (פ"א הי"ג)

או זבלה בשביעית. ועי"ש עוד שהרמב"ם פירש (בפ"ג מ"ד) נדיירה ונעבדה בזבלים, אבל הר"ש פירש שם, נדיירה בדיר של בהמות שעשה סהר, וע"ש.

והרדב"ז ז"ל ומרן ז"ל בכסף משנה גם הם תירצו ופירשו דברי הרמב"ם, למה הקדים את הסיפא לרישא דמתניתין, והוא על דרך פירושו של מהר"י קורקוס ז"ל. ועיין בדבריהם. ואולם הרדב"ז שם (בהלכה ה) כתב שהרמב"ם ז"ל שינה לשון המשנה דקתני המדייר שדהו, דמשמע שמכוין לדירה, וכתב העושה דיר בתוך שדהו, דמזה משמע שאין כונתו אלא לעשות דיר תוך שדהו (וכלומר שלא מתכוין לטובת השדה, אלא לטובת הצאן), ונמצא כל דבריו בסדר ובחכמה. עכ"ל. ומבואר שמפרש בכונת הרמב"ם, שלכך שינה מלשון המשנה, לומר שצריך שתהיה כונתו לטובת הצאן, ולא לדיר שדהו. ועיין להלן שכתבתי שגם הרדב"ז ז"ל אם עיקר כונתו לטובת הצאן, אע"ג דניחא ליה גם בזיבול שדהו, מותר גמור הוא.

והעולה מדבריהם ז"ל, שהרמב"ם ז"ל מתיר לעשות דיר בשדהו ועפ"י התנאים שנאמרו כאן, אפילו שמתכוין לזבל שדהו.

ג. ואולם החזו"א (סימן י"ט ס"ק י"ג ד"ה שביעית) פירש דמה שנאמר במשנה, המדייר את שדהו עושה סהר לבית סאתים וכו'. היינו שמותר להכניס הצאן לתוך השדה, אעפ"י שמזבלים בשדה על האדמה, ולא הטריחוהו חכמים ליתן שם אבנים או לוחות עץ להפסיק בינם ובין הקרקע שלא יזבל השדה בשביעית, ואולם בעיני שתייה כונתו להעמדת הצאן

ולא לזבל השדה, דאם מכוין לזבל השדה אסור לעשות שם דיר. והנה החזו"א הלך בדרך הראב"ד ז"ל, ולעיל כתבתי שגם הרדב"ז ז"ל כתב כן (בהלכה ה'), והעלתי שאם מכוין לטובת הצאן, אע"ג דמינח ניחא ליה בזיבול השדה גם כן, שרי.

עו"כ החזו"א שם וז"ל, ונראה דאע"ג דניחא ליה בזיבול ההוא, מ"מ כיון דעיקרו להעמדת הצאן מותר, שאין העמדת הצאן עבודה ממש, וע"ש. ולענ"ד כונת החזו"א היא שכיון שלא מזבל בידים אין זו עבודה ממש, וע"כ אפי' שנוח לו בזיבול זה שרי, אחר שעיקר כונתו להעמדת הצאן. ולפי מ"ש בשם מהר"י קורקוס ז"ל והרדב"ז ז"ל ומרן ז"ל בכסף משנה, בפ' הרמב"ם, פשוט דאפי' מכוין לזבל השדה ע"י הדיר, מותר להרמב"ם ז"ל.

עו"כ החזו"א שם, שאם בוחר מקום השדה כדי לדיירה אסור, כמו שכתב הרע"ב ז"ל, ואפי' אם יעשה אח"כ מזה אשפתות אסור, וההיתר הוא רק באין לו מקום נוח (לצאן) כזה.

ד. ובמה שכתבתי באות הקודם, ראיתי כעת בדרך אמונה (ס"ק כ"ז) שכתב, שהרדב"ז ז"ל ומרכבת המשנה ס"ל בדעת הרמב"ם ז"ל, דרק כשאין לו מקום אחר נוח לצאן מותר לדייר בשדה, אבל אם בוחר בשדה כדי לזבלה אסור, אפי' שאח"כ עושה מהזבל אשפתות, כי בינתיים הוא מזבל שדהו, והן הם דברי החזו"א שהזכרתי באות הקודם.

הנה מ"ש בדרך אמונה דהרדב"ז ז"ל אין היתר לעשות דיר אלא כשאין לו מקום אחר נוח לצאן, למד זה ממ"ש הרדב"ז ז"ל לבאר הירושלמי, שמחלק

בין המשנה דשדה שנדיירה לא יזרענה למוצאי שביעית, למתניתין דמתירים לעשות דיר בשדה, וא"ר יונה מתני' ברוצה להעמיד צאן תוך שדהו, וכמ"ש הראב"ד ז"ל, והרדב"ז ז"ל כתב (בהלכה ה') והקשו עלה בירושלמי וכו' כאשר כתב הראב"ד ז"ל. ולתרץ קושיא זו, שינה (הרמב"ם) לשון המשנה דקתני המדייר שדהו, דמשמע שמכוין לדייר שדהו, וכתב העושה דיר בתוך שדהו, דמשמע שאין כוונתו אלא לעשות דיר תוך שדהו, עכ"ל. ולענ"ד אין מזה הכרח שהוא נטה מפירושו דמהר"י קורקוס ז"ל, ולעולם י"ל דהכי קאמר, ששינה וכתב העושה דיר, לומר שזו עיקר כונתו, אך לא איכפת לן שניחא לו לזבל אדמתו, ומותר לעשות דיר תוך שדהו, גם ביש לו מקום אחר. ובפרט שבפירוש המשנה להרמב"ם ז"ל כתוב, המדייר את שדהו, שיתן בה דיר עד שתזדבל שדהו. עכ"ל. ומשמע שמכוין לזבלה ושרי, ועוד שבתרגום של פי' המשנה להרמב"ם החדש (שי"ל ע"י מכון המאור) כתוב בזוה"ל, המדייר, עושה בה דיר כדי לזבל שדהו. וכמו מפורש בפירושו של הרמב"ם ז"ל דס"ל דמותר להכניס שם צאן אפילו מתכוין לזבלה, מכיון שאינו מזבלה בידים, אלא עושה דיר של צאנו בשדה, ומזדבלת ממילא. וכן יש לפרש מ"ש כאן העושה דיר בתוך שדהו, שעושה הדיר לזבל שדהו. ולא בא הרדב"ז ז"ל לאפוקי אלא היכא דעיקר כונתו היא לזבל שדהו בלבד. וצ"ע.

ולדעת מהר"י קורקוס ז"ל אפילו מכוין לזבל שדהו מותר להרמב"ם ז"ל [והוא כמ"ש לעיל באות הקודם]. עו"כ שכן כתב הגאון פאת השלחן, וראיתם מלשון הרמב"ם ז"ל בפיה"מ. וכו"ל.

והגר"ח שליט"א (בד"א) כתב דאין ראיתם מוכרחת, ומלשון הרמב"ם כאן שכתב: העושה דיר וכו', משמע כהחזו"א שעושה הדיר לצורך הצאן. והוא מה שדקדק הרדב"ז ז"ל.

ואחר המחילה מהדר"ג אין מזה הכרח, דנקט לשון "העושה דיר", משום התנאים המיוחדים שהניחו חז"ל בהיתר עשיית דיר, שלא יעשה יותר מבית סאתים וכו', וע"כ כתב העושה דיר, כלומר הבא לעשות דיר, כיצד יעשהו בהיתר בשביעית, ועוד דבא ללמד שזו הדרך היחידה שמוותר לפזר הזבל על פני חלקת השדה, שהוא לא מפזרו בידים אלא הצאן עומדים שם ומפזרים זבלם בדרך טבעית כהרגלם. ואע"ג שהרדב"ז ז"ל גם דקדק כן, ולמד מזה דבעינן שעיקר כונתו תהיה בשביל הצאן, מ"מ נראה דהעיקר בזה כדעת מהר"י קורקוס ז"ל.

ועוד דסברא גדולה יש בזה להתיר, דכיון דהרמב"ם סובר שכל המלאכות [מלבד השתי אבות ושתי תולדות], אינן אלא מדרבנן, לא אסרו אלא במזבל בידים, אבל במעמיד אשפה שלא ניכר שהוא עושה לזבל, והיינו שמעמידה עפ"י התנאים שקבעו חז"ל, מותר אעפ"י שבפועל אותו מקום של האשפה מזדבל היטב, והכא נמי

בעושה דיר כיון שאינו מזבל בידים, והרואה רואה שמניח שם הצאן כדרכם בזה לא אסרו, אעפ"י שניחא ליה בזיבול זה ואפ"י בחר במקום זה לשם כך.

וקצת ראייה יש בלשון הרמב"ם ז"ל כאן, שכתב: וכשיזבלו את כל הדיר מניח דופן וכו', נמצא מזבל בתוך שדהו בית ארבעת סאין, עכ"ל. ומשמעות הדברים היא שאע"פ שמתכוין לזה מותר, כשהוא שומר על התנאים, ובפרט שלשון המשנה הוא המדייר את שדהו, שתלו בשדה, ופירשו הר"מ ז"ל, עושה בה דיר כדי לזבל שדהו. והוא כמפורש.

ועוד שעל פי דברי הרמב"ם ז"ל, אלו שבפירושו למשנה, יש לדון בדקדוק של הגאון מוהר"ק שליט"א בדרך אמונה הנ"ל, שכתב שהל כן שינה הרמב"ם מלשון המשנה שכתבה המדייר שדהו, והרמב"ם כתב העושה דיר, דמשמע שעושה הדיר לצורך הצאן. משמע כשיטת החזו"א. ועתה שראינו שבפירושו למשנה כתב, העושה בה דיר כדי לזבל שדהו. מעתה גם מ"ש בהלכה הנז', והעושה בה דיר, יש לפרש (כפירושו למשנה) שעושה בה דיר כדי לזבל שדהו, אפילו הכי מותר, משום דאינו מזבל בידים. וכנ"ל.

גבולות ארץ ישראל - חלק ט

פרק הסיום של סדרת המאמרים בנוגע לגבולות הארץ

סיכום הדינים העולים הלכה למעשה:

בגבולות עולי מצרים, לא גזרו גזירת ספיחין, והעיקר להלכה שלא גזרו גם אם עבר וזרע, ולא דווקא בעלה מאליו. אולם קדושת שביעית ושאר דיני שביעית נוהג במקומות אלו, וכן העיקר הלכה ולמעשה. ואמנם יש שכתבו שגם קדושת שביעית אין בגדל בתחומי עולי מצרים. ויש מי שסמך על דעתם הלכה למעשה ובפרט בשמיטה בזה"ז שהיא דרבנן.

הגבול הדרומי מזרחי:

א. הבאנו את דברי המהר"י קרא, מבני ביתו של רש"י וחבירו של הרשב"ם, בפירושו על הנביא, שכתב להדיא שפאת הדרום מתחת לשון ים המלח היא ארץ העמים, והירידה היא מהקצה המערבי של הלשון הפונה נגבה ויורד לצד מערב. ועל כן הכרענו בבירור שהגבול ירד מקצה הלשון, ובשום אופן לא מזרחית לזה, ואין לחוש כלל להחמיר בזה. המשך הגבול דרומה הוא מחויב על פי הפסוק ביחזקאל, שיורד מים המלח אל תמר ומשם יורד באלכסון עד מריבות קדש, ומתאים לדברי הרמב"ם בהלכות תרומות שהקצה הוא רקם שהוא קדש [וכיון שרקם כמזרח, הרי שהמדובר ממול רקם], והירידה היא לאורך נחל הערבה כיון שהגבול היה יורד ומתחבר עם הנחלים, ולא סתם גבול ללא משמעות וללא ציון דרך, והמשך הירידה של הגבול עם הנחל מתאימה לגבול קודם ים המלח שהיה עם הירדן וכמאמר הפסוק: והערבה והירדן וגבול. ובפרט שהירדן נכנס לים המלח ומתגלגל מהים עד הים הגדול וכדברי הגמ' בבכורות דנ"ה ע"א, על מש"כ בפנים [זאת ועוד שמסתדר עם דברי הגמרא שאת ארץ ישראל סובבו ימים ונהרות, וכדברי הדרך אמונה, רק שלא כמפתו שהלך עם ציון והתעלם ממריבות קדש. ומה שכתב שלא לקבל את האפשרות של נחל הערבה, הנה בעניותי דחיתי את דבריו בפנים]. ועל כן, יורד הגבול עם שפת נחל הערבה עד ממול מריבת קדש שהיא פטרה הסמוכה להר ההר, הנמצאת מעט מעל המעלה השלושים. והנקודה ממול היא מורד נחל פארן, הנמצאת בתחתית הר עשת שהוא נקודה ממול הר ההר במדויק. והגבול היורד מנחל הערבה מתחבר בצומת הנחלים עם נחל פארן, ויורד אל מורד הנחל, ומשם ממשיך מערבה. נמצאת למד שמתחת לנקודה זו של נחל פארן זה כבר חו"ל, וכן היישוב פארן הנמצא מאחורי צומת הנחלים, וכן הר עשת, כבר נידונים

כחו"ל, כיון שהם מחוץ לגבולות של חיבור הנחלים. ומשם ממשיך הגבול מערבה כאשר מעל נקודה זו יש מעלה תלול ביותר מהקשה שבמעלות ישראל והוא הנקרא במפה היום "מעלה ורדית", ומעליו את מעלה מישר או מעלה עשוש [ואפשר שאחד מהם הוא מעלה עקרבים שהתכוונה תורה מנגב למעלה עקרבים, ואז הוא קרוב לגבול [מעלה ורדית כ 4 ק"מ, ומעלה מישר כ - 20 ק"מ]. ומשם ממשיך דרך חיבור נחלים אל נחל כרכום, ומשם מתחבר באמצעות היובלים של הנחלים אל מעין המערה, כאשר את הדרך עובר הגבול דרך מצוקי עריף, גבעות ציה ומצוקי לוף - שכולם כעין "טור פרזלא", התרגום של "צין" בתרגום יונתן ובתרגום ירושלמי על המילים "ועבר צינה". ועולה ומתחבר באמצעות יבולי הנחלים הללו ואחרים אל ואדי קדיס שהוא מדרום לעין קדיס [שהוא: מנגב לקדש ברנע], ומשם עולה ועובר בסמוך לעין אל קודיראת [שיש המזהים אותו כחצר אדר], וחוצה את אל קוצימה [שיש המזהים אותו כעצמון], ומתחבר אל ואדי אל עריש שמתרחב אל המערב עד שנשפך אל הים הגדול. וזה קצה הגבול הדרומי הנאמר בתורה.

ציור הגבול בדרך זו יש לה כמה מעלות, והיא מסתדרת עם רוב ככל המקורות כאחד, וכדלהלן: 1. הירידה בשיטה זו מים המלח, מתאימה לדבריו המפורשים של פרשן התורה המהר"י קרא, תלמידו ובן ביתו של רש"י. 2. צורת הגבול של ארץ ישראל היא הגיונית, על שפת הנחל ומטה. לא יתכן שיש גבול ללא סימון. 3. הגבול יורד עם הנחל, עד מקום מי מריבה, ואין הכוונה מי מריבה ממש שהוא חו"ל, שהרי הפאה הדרומית של ים המלח היא ארץ העמים וכמבואר במהר"י קרא - [ולכן אין לומר כדעת מי שכתב שהירידה מהצד המזרחי של ים המלח מצפי או צוער] - אלא עד הנקודה ממול מי מריבה. 4. תחילת הירידה מתחילה מעין תמר - תסתדר מצוין עם הפסוק ביחזקאל - "מתמר עד מריבות קדש". 5. מתאים לדעת רבינו הרמב"ם בהל' תרומות פ"א ה"ז שא"י מרקם שבמזרח [יצ"ל שרקם עצמה כמזרח, עי' רדב"ז שם]. 6. הזיהוי של מי מריבה היא קדש, כפי המבואר בתורה, הוא ליד פטרה, וכפי שמופיע ביוסף בן מתייתו להדיא שהיה בתקופת התנאים בזמן חורבן בית שני, וכמו שהוכחנו להדיא בפנים שמיקומו ליד הר ההר. והמקום הוא ליד העיר פטרה העתיקה. הנמצאת במעלה ה - "N30*19'48". 7. הנקודה ממול קדש, הוא מורד נחל פארן הנמצא בתחתית של הר עשת - כך שבהגיענו אל מורד הנחל שזה היה המשך הגבול אנו מגיעים אל אותה נקודה ממול פטרה. 8. הגבול נסוב מעל היישוב פארן ומעל הר עשת בנקודת חיבור הנחלים הערבה ופארן, כך שמחד שתי נקודות אלו חוץ לגבול, ומאידך בהמשך הירידה בנקודה התחתונה, הגבול מגיע לנקודה הדרומית שלו שהיא ממול קדש, פטרה והר ההר. 9. שיטה זו מתאימה גם לגמ' בב"ב דע"ד ע"ב שאת ארץ ישראל הקיפו הנהרות [ומה שכתב בד"א להעדיף את נחל צין מנחל הערבה לענ"ד טענתו צ"ע, ועוד שהתעלם מהפסוק ביחזקאל, וכל זה כמבואר בפנים]. 10. שיטה זו גם מתאימה לדברי הרמב"ם בהל' קידוש החודש על מעלה השלושים, כיון שאמנם זה מעט מעל המעלה, מכל מקום עדיין זה סמוך ונראה למעלה השלושים. ובוודאי שאין כוונת הרמב"ם לדיוק מירבי

לחלוטין] גם לגבי הגבול הצפוני אין הבניאס נמצא בדיוק במעלה ה - 35 אלא מעט מעליו, והוא הדין לגבי נידו"ד. והגם שהמרחק רב יותר בדרום מן המעלה, מאשר בצפון, עדיין אין זה מעלה או מוריד, והעיקר שהוא סמוך ונראה לתחילת המעלה]. והעיקר למעשה שהמעלה היא ה 30 ואילך, ולא 29-30, וכן הוא להדיא בספר כפתור ופרח פ"ט, שהוא המעלה השלושים, וכן הוא למעשה גם לגבולות הארץ, וכמבואר שם.

ג. הלכה למעשה, כל ישובי הערבה הצפונית בצד המערבי של הנחל דינם כדין ארץ ישראל, וכל הנמצאים מזרחית לנחל, אינם כדין ארץ ישראל, ומותרים בשביעית. וכיום יש גידולים כאלו ליישובים נאות הכיכר, עידן ועין יהב. וק"ו שהנמצא וגדל במה שנקרא היום "מובלעת צופר" דינו כדין חו"ל וכמעט ללא חולק כלל. היישובים עצמם של עין יהב וצופר לפי המפה שצירתי בעניוטי דינם כדין ארץ ישראל, ודלא כהגר"ח קנייבסקי שהיקל בזה, וכן שלא כדעת התבוא"ה והאדמ"ק [שהחמיר משלשתם], וזאת כיון שנקודת הירידה שאליה אנו כיוונו היא מי מריבה, וכמבואר לעיל. [אמנם אותם שפסקו להתייר את היישובים הללו גם למהדרין ודאי שיש להם על מה שיסמוכו אף למהדרין, וק"ו ללא איסור ספיחין, ובפרט שחלק מן הגידולים שם תחת מבני גידול ולא בשטחים פתוחים] והגם שחלק גדול מהם תחת רשת שאין לה צפיפות אפילו של 50%. וראה בחלקת השדה ח"ג שביעית סי' טו].

ד. היישוב פארן שנמצא בפינה המזרחית דרומית לנקודת חיבור הנחלים של נחל הערבה ונחל פארן, דינו כדין חו"ל ואין שביעית נוהגת בו [הגם שמערבית לו תחת הר עשת הוא קצה הגבול לפי"ד וכמבואר לעיל]. וכן היישובים יהל, נאות סמדר, לוטן, קטורה, גרופית, יטבתה, סמר, אליפז, אילות ואילת, וכל סביבותיהם, דין כל המקומות הללו כדין חו"ל. ויתבאר עוד מעניני הגבול הדרומי, פאת דרום, אילת וים סוף, בפיסקה הבאה.

הגבול הדרומי - פאת דרום:

א. הנה כפי שכתבתי לעיל לענ"ד, הגבול הדרומי מסתיים בנקודה שממול קדש-רקם, שזה מורד נחל פארן בתחתית של הר עשת, שהוא נמצא במעלה ה 30 [ובמדוייק: "N30*19'48"], ומנקודה זו ומטה, איננה בגבולות ארץ ישראל הנזכרים בתורה הקדושה. ועל פי זה כל היישובים שדרומים לנחל פארן בנקודה שהזכרנו דינם כחו"ל לכל דבר וענין, כולל על תרו"מ [ואין צריך להפריש גם לחומרא וכדין המקומות הסמוכים, וכמבואר בפנים].

ב. אמנם יש חלק מהפוסקים שסברו כי גבול ארץ ישראל בדרום נמשך עד עקבה, וכ"כ בספר ארץ ישראל להגר"מ טוקצינסקי זצ"ל, וכן כתב הגר"ב עוזיאל זצ"ל, וכן יש להוכיח מעוד אחרונים שהבאנו דבריהם בפנים. אולם הלכה ולמעשה כתבתי שאין ההלכה לענ"ד הדלה כדבריהם, ואחזתי בשולי גלימתם של רבותינו האחרונים שהכריעו כך הלכה למעשה, ובגבולות פרשת מסעי, לא נזכר ים סוף כלל. ועוד הוספתי להוכיח שהפסוק האמור בפרשת משפטים ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים, אין הכוונה על כשירחיב את גבולך, אלא כמבואר להדיא בפיסקתא, שהכוונה היא לעתיד לבוא לימות המשיח. והטעם מדוע לא להחשיב את כיבוש

שלמה ככיבוש של מלך ישראל לאחר שנכבשה הארץ, לתוככי הגבולות, הבאנו כמה דרכים או שזה משום ששלמה לא כבש אלא קיבל זאת מידי אחד מנשותיו וכמבואר בפענח רזא, או שקיבל מאביו דוד שכבש רק למס ואין זה נחשב כיבוש, ועו' עי' בזה בפנים. ובפרט שזה שוב חזר ונלקח מידם, ואפשר שהכל התבטל לגמרי שלא נשאר בידם בזמן גלותם. ועל כן הלכה למעשה שאילת וכל סביבתה דין חו"ל יש לה לכל העניינים של מצוות הארץ, ושאר דיני חו"ל, אם כי לגבי יו"ט שני יש כמה צדדים להקל בזה, ובפועל גם בימינו יש מי שמחמיר שם לנהוג יו"ט שני בפועל. [וכן היא הכרעת רבים מהפוסקים שאילת איננה מארץ ישראל, ובהם מרנן החזו"א, הגר"ח הכהן, הגר"ש"א, הגרע"י, הגרב"צ אבא שאול זצ"ל, ויבדל"א הגר"ש"ה ואזנר, הגרמ"ש ועוד, וראה עוד בפנים].

הגבול הדרומי מערבי:

א. כל הנזכר בגבולות התורה על גבול זה נכבש ע"י עולי מצרים עד הקצה המערבי שהוא ואדי אל עריש, ומשם צפונה.

ב. לרוב ככל הפוסקים אשקלון ועזה נכבשו ע"י עולי מצרים. ויש מי שכתב שלא נכבשו גם ע"י עולי מצרים ויש מי שרצו לומר שזה נכבש גם ע"י עולי בבל. יש מי שכתב שהכיבוש של המקומות הללו היה רק לצורכי מס ואינו נידון כגבולות של עולי מצרים, אלא כסוריא, ויש מי שכתב שדין מקומות הללו כחו"ל לגמרי. לרוב הפוסקים המקומות הללו מבודדים, ומיוחדים ליישובים עצמם ולא לגבולותיהם, ומאידך דעת האדמת קודש שזה נכבש אולם רק למס, ודינם כדין סוריא, והגבול היה מדרומית לגינות אשקלון [תל אשקלון של ימינו] ועד רקם גיאה [קדש ברנע, ואדי אל קודש הנמצא סמוך לעין המערה בימינו]. והוא גבול לאורך 128 ק"מ, כאשר כל חלקו המערבי לא נכבש כלל אלא למיסים, ואין בו כלל חובת קיום מצוות הארץ אלא כדין סוריא.

ג. דעת הרמב"ם שאשקלון היא מובלעת שהיא חו"ל, והיינו אשקלון וחברותיה, ומאידך ציין הרמב"ם את אשקלון שהיא גם נקודת גבול לעולי בבל. ודעת רוב מפרשי הרמב"ם שאשקלון נכבשה ע"י עולי מצרים אולם לא ע"י עולי בבל. בנוסף דעת הרמב"ם שעולי בבל לא כבשו עד נחל מצרים. ולכן יש מי שלמד כפשוטו שהגבול של עולי בבל נגמר באשקלון, ובחלק המערבי מאשקלון עד נחל מצרים לא כבשו עולי בבל, אלא רק עולי מצרים. ויש מי שכתב שלהוציא את אשקלון ועזה שהם כיישובים מבודדים שלא נכבשו ע"י עולי בבל, כל שאר המקומות שם נכבשו גם ע"י עולי בבל, רק שיש קו גבול מן הצפון [הר ההר] אל הדרום [נחל מצרים], שלא נכבש והגבול עובר בים, ומוציא מתוכו נקודה בצפון ונקודה בדרום ליד נחל מצרים, וכ"כ החזו"א בדעת הרמב"ם. ומאידך דעת הגר"ש"א זצ"ל, שקו הגבול עובר ביבשה ולא בים, ואז אפשר שהקו הזה היורד דרומה מאשקלון לנחל מצרים, הוא בדומה לקו של האדמת קודש [אמנם לא עד קדש ברנע אלא עד קצה נחל מצרים מעל הישוב בני נצרים בערך]. ולפי הקו שאני כתבתי בענייני בדעת הרמב"ם הקו יורד בים מכזיב עד אשקלון, ושם נכנס אל היבשה עד נחל מצרים בחלק הנכנס לארץ ישראל, ולא במקום שהוא

נשפך אל הים], וכל מקום זה נכבש ע"י עולי בבל ולא ע"י עולי מצרים [ראה שירטוט מדוייק במפה שהו"ל ע"י המכון, וראה בהערה לעיל בתוך המאמר את שמות היישובים הנמצאים מזרחית ומערבית לקו הגבול, לדעת האדמ"ק, וכן לפי הקו כפי שכתבתי בעניותי].

ד. להלכה כל המעיין, רואה שאין כלל דברים מוחלטים שאפשר להכריע, וקשה מאד עד בלתי אפשרי לקבל הכרעה. אמנם זאת אפשר לומר שדעת רוב הפוסקים שווה שכל הנגב המערבי, להוציא אשקלון ועזה, נכבש ע"י עולי בבל, ושני ערים הללו רק ע"י עו"מ. וי"א שכל האזור של אשקלון ועזה נכבשו רק ע"י עולי מצרים ולא דווקא הערים. ובדעת הרמב"ם בהחלט אפשר לפרש כן שאשקלון הוא גבול עו"ב, ומנקודה זו עד נחל מצרים לא נכבש ע"י עו"ב, אלא ע"י עולי מצרים, והגבול מגיע מכזיב דרך הים [ולכן נקט הרמב"ם כזיב-אשקלון, כיון שאלו שתי נקודות שאחד ממול השני דרך הים, וכך למעשה עיקרה של ארץ ישראל נכבשה וסרה תמיהת החזו"א] - אל אשקלון ביבשה וזה כולל חלק מאשקלון, עזה וכל שפלת פלשתים. אולם למעשה א"א להקל שם בשום דין ממצוות הארץ אלא אדרבה לחומרא יש להקפיד שלא להפריש מתוצרת שבאזורים אלו על אזורים אחרים שאינם בגבולות הספק. אמנם לגבי איסור ספיחין, שהם דרבנן, בימינו ששמיטה דרבנן, ויש כאן כמה ספיקות, או שאיזור זה אינו נידון כלל כארץ ישראל אפילו של עולי מצרים, ואת"ל כפשטות הרמב"ם שנכבש ע"י עו"מ, מכל מקום פסק הרמב"ם שאין איסור ספיחין בגבולות עו"מ, ולכאורה בדין הזה אפשר להקל שאין איסור ספיחין. וכל זה אפילו בעבר וזרע. וכל זה לפי הקו שציירנו. [ובאור לציון כתב להקל לגבי ספיחין גם בקו רחב יותר אליבא דאדמ"ק, ומפני כל הצירופים הנז', אלא שהוא הגדיל לעשות וכתב שם למסקנא, שמלבד אשקלון ועזה, גם נתיבות אופקים ותפרח, וכל היישובים שנמצאים ממערב לקו אשקלון - קדש ברנע, לא נכבשו גם ע"י עו"מ או עכ"פ הם נמצאים בבית הספק, והספיחים הגדלים שם מותרים באכילה, ותרומ"מ יש לעשר מספק אך ללא ברכה. עכ"ד. אלא שמה שהזכיר את שמות היישובים נתיבות אופקים ותפרח, כבר כתבתי בתשובה בחלקת השדה שם, שזו שגגה שיצאה מלפני השליט, שגם לפי האדמת קודש שלקח קו מתוח מתל אשקלון לעין קודס, בוודאות גמורה כל היישובים הללו מזרחית לקו זה, והם ארץ ישראל גמור שנכבש גם ע"י עולי בבל בלא ספק כלל ועיקר, וכל הגדל שם חייב להפריש ממנו תרומ"מ עם ברכה, ויכול להפריש ממנו לכתחילה על הגדל בשאר חלקי הארץ שנכבשו ע"י עולי בבל, וחלילה להקל שם בשום דין מדיני השמיטה. אולם מה שבוודאות מערבית לקו זה, אנו רואים שגם דעתו הגדולה של בעל אור לציון להקל בזה לענין ספיחין, ואנכי בעניותי החמרתי יותר לצייר את הקו מערבית יותר, וכמבואר לעיל].

הגבול הצפוני:

א. לפי דעת רבינו הרמב"ם, כפי המבואר בתשובה וכפי פשטות הדברים בהלכות תרומות, בצד צפון עולי מצרים ועולי בבל כבשו ממערב למזרח אותו דבר, להוציא רצועה ברוחב רצועת כזיב מצפון לדרום שלא נכבשה

ע"י עולי בבל. דרך הילוך הקו מכזיב להר ההר, ביארנו בפנים לפי הדיעות השונות, ולפי הנלענ"ד כתבתי בפנים, שמרצועת כזיב נמשך קו עד ממול הרי הבניאס, כ - 30 ק"מ מזרחית להר ההר, ע"י בפנים.

ב. רצועת כזיב היא חו"ל. וכן מספר מקומות שהניחום ולא כבשום, או שרבי התירם, אלא שבימינו מקום הרצועה אבד, ואין לחוש לה. וכן מיקומם המדויק של המקומות איננו ברור, וא"א להסתמך על השמות. ויש להדגיש שגם כאשר הניחו מקומות מסוימים הכוונה לאותו מקום בצמצום ולא ברווחות, ולכן גם אם נדע מיקומם אין להוסיף עליהם חוץ מאותו מקום.

ג. הלכה למעשה לדעת הרמב"ם אין מקום להקל כלל, ואין מקום להתיר כלל באף יישוב מיישובי הארץ בגבולותיה הנוכחיים גם מעל כזיב, כגון שלומי, או אביבים או דישון וכל האחרים. להוציא את היושבים על שפת הים בין כזיב להר ההר, אלא שבגבולות דהיום [שבחזקתינו עד בוא משיח צדקנו וירחיב את גבולינו], אין כל יישוב הנמצא שם להוציא את כפר ראש הנקרה. וכן פסק החזו"א שיש להפריש תרו"מ מכל האזור הזה עד חצר עינן וכמבואר בפנים. [אמנם יש שכתבו להתיר בהסתמך על דעת פוסקים אחרים ובהם הכפתור פרח שכתב שהגבול של כיבוש עולי בבל הוא עד כזיב, ומשם ואילך לכיוון צפון לא נכבש ע"י עו"ב, והיינו בין לצפון בצד המערבי ובין בצד המזרחי לא כבשו עו"ב. וכתב האדמת קודש שעפ"י הנזכר בחז"ל ובספר יוסיפון צ"ל שהמשיך הגבול מכזיב למזרח בקו ישר, עד המקום שנקרא יסוד המעלה, ומשם ירד הגבול דרומה. ומקו זה וצפונה הניחו עו"ב ולא קידשו המקומות, מלבד מקומות מסוימים היושבים על הספר של כיבוש עו"מ שכן קידשום וזה ע"פ הירושלמי בשביעית פ"ו, וע"י משנ"י עמ' קכ"ג הערה ל"א, שציטט מהאדמ"ק את ה-ט"ז ערים שכן קידשום עי"ש, וביניהם מונה שם את העיר מטולה שקידשוה עו"ב, ע"ש. ולפי"ז הסומך על שיטה זו, כל מה שמעל גבול זה שנכבש רק ע"י עולי מצרים, אין בו גזירת ספיחים. ולפי"ז אליבא דתבוא"ה (עמ' מה-מו) שכתב שהגבול הצפוני של עולי בבל בצד צפון מערב הוא ואדי חסמייה, ולמזרח הוא תרנגולה [גבול זה הוא הרבה יותר צפונית מכזיב], כך שלצד מזרח הוא הבניאס ולצד מערב היא העיר ראשדייה שבלבנון, שזה המעלה N33*15. ולפי דבריו אין מהשטחים השייכים בינלאומית היום לישראל כמעט מאומה מגבולות עולי מצרים. ולדעת הכפתור ופרח אליבא דהאדמת קודש, זה מכזיב עד מתחת יסוד המעלה, שזה המעלה N33*03, וכל מה שצפונית לקו זה לא נכבש ע"י עולי מצרים. וכאן אפשר למנות בין היתר את היישובים שתולה, דישון, אביבים, מצובה, יערה, חניתה אדמית וצפונה עד קרית שמונה. וגם העיירה שלומי צפונית לקו זה, שפירושו, שכל האיזור הזה נכבש ע"י עו"מ אך לא ע"י עו"ב, ועל כן, הגם שנוהגים שם דיני שביעית, אולם גזירת ספיחים אין במקומות אלו לפי דעתם, ויש מי שכתב שבימינו ששמיטה דרבנן וספיחים גזירה מדרבנן, הרוצה לסמוך ולהקל רק לענין ספיחים כדעת המקילים להתיר מכזיב צפונה יש לו על מי לסמוך, הגם שזה שלא כדעת הרמב"ם אולם מלבד הקולא של ספיחים אין להקל בשום קולא בשאר עניני השביעית ומצוות הארץ].

הגבול המזרחי:

א. מהר ההר הנמצא בהרי הבניאס מסתובב הגבול אל נוכח לבוא חמת, שהיא עיר חמה הנמצאת שם עד היום, ואפשר שהגבול מתעקל עם הנהרות והנחלים הנמצאים בגבול הזה, הגבול סובב את חמה ויורד עם נהר אלאעסי שהולך כחצי עיגול סביב חמה וסובב את ההר, באופן שקצה הנחל קודם נטייתו דרומה הוא הקצה של הגבול קודם הירידה אל הגבול המזרחי, ואפשר שהקצה הוא צדד, ומשם יורד אל אגם חומס כאשר הוא עובר את העיר ראסטון ומתחבר אל נחל ראסטון וממשיך לרדת אל אגם חומס [ימה דחומץ], ומשם במעלה ה 34 פוגש הגבול בבעלבק [בעל בכי], ויורד אל זפרון [לפי תיאור חלק מהחוקרים סביב העיר Anjer [במעלה 33.42'50N] ומשם נוטה מזרחה אל כיון נהר פיגה [ואדי באראדה] ומתקרב אל העיר דמשק, וכמבואר בתרגום ירושלמי בפרשת מסעי שם בפס' טו: "ציפון עיינותא דדמשק", שם כעשרים ק"מ מדמשק נמצא חצר עינן [שזה עיינות מסובבות בחצר], והוא הקצה של הגבול הצפוני מזרחי וכדברי רש"י במסעי שם.

ב. משם יורד הגבול בהטייה אל שפם, וכמבואר בפסוק בפרשת מסעי [שם פס' י] "והתאזיתם לכם לגבול קדמה, מחצר עינן, שפמה". וכבר ביארנו לעיל, את דברי התרגום ירושלמי ויב"ע, שכתבו שהוא אפמיא, ואת ביאור הערוך שהיינו פמייס שממנו יורד לירדן, והבאנו לעיל שכ"כ התבוא"ה, ואת דברי האדמ"ק שחולק עליו, וכתבנו שאפשר שזה תחילת מקור הנחל שהוא במרגלות החרמון [כאשר ההר מחוץ לגבולות התורה, ונכבש רק בכיבוש עבר הירדן], ומשם ירד אל רבלה ועין, ואל מערת דן, ימה דחולתא [אגם החולה], הירדן, הכנרת, הירדן, ים המלח והמשך הגבול אל הערבה ומערבה אל הים הגדול, וכמבואר לעיל.

עבר הירדן:

א. בעבר הירדן, בארץ עמון מואב שלא טיהרו בסיחון, אין נוהג שם דיני שביעית כלל, ודין מקום זה כחוץ לארץ לכל דבר [והוא מאמצעו של ים המלח [מול עין גדי], מנחל ארנון ודרומה עד נחל זרד]. מאידך מנחל ארנון וצפונה שהוא ארץ עמון ומואב שטיהרו בסיחון, ובארץ סיחון עצמה, העיקר להלכה שכל דיני שביעית נוהג שם, מלבד איסור ספיחין, שלא גזרו שם כיון שכל שביעית נוהג שם מדבריהם הם לא גזרו. והגם שגם חבל ארץ זו כבשה משה קודם שנכבש וחולק כל הארץ, מכל מקום אין דינו כסוריא שנחשב ככיבוש יחיד, כיון שמרע"ה כבש חבל ארץ זו על פי הדיבור. ומאידך כיון שסו"ס היה מכיבוש לפני חלוקה, על כן דרגתו לעולם לא ישווה לדרגת ארץ ישראל. ואפילו במקומות שכבשו החשמונאים כגון ינאי המלך שהם עולי בבל, מכל מקום עדיין כל גבולות עבר הירדן נוהג שם רק מדבריהם מצוות הארץ, ואפילו בחלקים שנכבשו ע"י עולי בבל. והגם שיש שחלקו על זה, מכל מקום כיון שזו דעת הרמב"ם אליבא דמרן הכס"מ, וכן ביאר הברכי יוסף וכן כתב בכרם שלמה, כך הוא הדין עיקר הלכה ולמעשה.

ב. המיקום של החלקים השונים בעבר הירדן: מואב שלא טיהר בסיחון נמצא בין נחל זרד שמסתיים מתחת ים המלח, לבין נחל ארנון, הממוקם באמצעיתו של ים המלח, בערך ממול עין גדי, כלומר כל החלק המזרחי של מחצית הים לכיוון דרומה, הוא מקום שלא טיהרו בסיחון, ואין נוהג שם דיני שביעית כלל. מעל נחל ארנון כל השטח המזרחי לים המלח, כלפי צפונה עד נחל יבוק, הוא עמון ומואב שטיהרו בסיחון, ונוהג שם הכל מדבריהם, להוציא ספיחין שאין נוהג שם, וכפי שכתבנו שכן העיקר להלכה בדעת הרמב"ם [להוציא את הפינה הימנית של שטח זה בסמוך ל"דרך המלך" וקרוב לנחל יבוק שהוא מקום בני עמון שלא טיהרו בסיחון, ודינו כמבואר לעיל]. ומעל נחל יבוק צפונה ומתרחב לצד המזרחי, היא ארץ הבשן, הגלעד והגולן, ושם כבשו כפי הנאמר בתורה בפרשת דברים "מנחל ארנון עד הר חרמון" [ובפנים כתבנו שאפשר שנכבש עד 10 ק"מ מעל החרמון, ובזה יובנו דברי הגמרא במס' מכות, ועי' בפנים באות י מש"כ בזה]. ולצד מזרח כתבנו בפנים שהדרך הגדולה ההולכת במדבר/למדבר, המובאת בספרי ובירושלמי ובתוספתא, היא משמשת בחצי הדרומי עד נחל יבוק כגבול מזרחי של עבר הירדן, ואת ארץ הבשן היא חוצה, אולם איננה משמשת כקצה גבול, כיון ששם כבשו גם מזרחית לדרך הגדולה שישים עיר בחבל ארגוב, וכמבואר בפנים. [ושם כתבנו שהעיקר נראה שהדרך הגדולה הכוונה, לדרך זו, שעיקרה הולכת במדבר, ומתאימה לשתי הגירסאות בירושלמי, וכמבואר בפנים].

ג. הלכה למעשה כל אשר מזרחית לירדן שהוא כל החלק המזרחי לים המלח, מנחל ארנון עד הר חרמון, הוא "עבר הירדן", וזה כולל בתוכו את כל חלקי הגולן [ודלא כמי שרצה לומר שרמת הגולן הוא מהגליל ולא מעבר הירדן, ואלו דברים שלא שערם אבותינו, והבאתי דבריו בפנים ודחיתי שאין דבריו נכונים הלכה למעשה], וכל מצוות הארץ נוהגות שם רק מדבריהם, כי דין מיוחד יש לעבר הירדן. וגם המקומות בעבר הירדן שנכבשו ע"י עולי בבל, מכל מקום להלכה דרגתם כדרגת עולי מצרים, וינהגו שם המצוות מדבריהם, ולא גזרו שם איסור ספיחין, וכן העיקר הלכה למעשה, וכפי שפסק רבינו הרמב"ם, וכמבואר לעיל.

כל זה אשר השיגה ידי יד כהה, ולמרות ששנים רבות שציירתי את המפה של גבולות הארץ, לא פירסמתי אותה מלבד התשובות הבודדות בחלקת השדה בתשובות השונות, אולם לקראת השמיטה הנוכחית, בה ישבנו בשבת אחים, יחד עם רבנים ותלמידי חכמים, וביקשו שנשתדל להוציא את כל מה שכתבנו על הגבולות בעבר במאמר אחד תוך השתדלות להביא את הדברים הלכה ולמעשה. על כן אזרתי כגבר חלצי וישבתי ימים רבים כדי להעלות את הדברים הלכה ולמעשה למען יוכלו לנצל את הדברים הלכה למעשה במקום כהונתם, והי"ת יצילנו משגיאות, ויראנו מתורתו נפלאות, אמן.

בענין עידור וקשקוש בשביעית

א. מלאכת עידור

במשנה מסכת שביעית (פ"ב מ"ב), מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה וכן בבית השלחין וכו'.

ומבואר דכל המלאכות אלו לא הותרו אלא בערב שביעית עד ראש השנה אבל בשביעית עצמה כולם אסורים. וכן הוא להדיא במו"ק (דף ג.), אין לי אלא זירוע וזימור מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח ת"ל שדך לא כרמך לא לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך וכו'. וע"ש בגמרא דכל מלאכות אלו לא נאסרו אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא.

ופרש"י עידור, שחופר תחת הגפנים לרפויי ארעא: כיסוח, בעשבים שחותך הרעים מן הטובים ולא היינו ניכוש דמעקר העיקרים מן הקרקע דלזה אין עוקרין אלא חותכין למעלה: יקשקש, היינו עידור אלא שעידור בגפנים וקשקוש בזיתים: עוגיות, חופר גומא תחת הגפן ליתן בו מים: זריעה בכלל היתה, ובשנה השביעית שבת שבתון וגו': אף כל עבודה שהיא בשדה ובכרם, כגון כל הני פרטי יצא קשקוש ועידור ומים בנקעים ועוגיות שאינן בשניהן כו': כל הני מדרבנן, אבל מדאורייתא לא הוי אלא זמירה ובצירה כדאמרין לעיל הני אין מידי אחרנא לא:

ומשמע במשנה דלא התירו לעדור ולחרוש בערב שביעית אלא במקשאות ובמדלעות וכן בשדה בית השלחין. הא בשאר שדי אילנות וכן שדה לבן לא התירו לחרוש אלא עד הפסח ועד העצרת כמבואר פרק א מ"א ופ"ב מ"א. ועל תויו"ט שהוכיח דכן דעת הרמב"ם ומה שכתב הר"מ בפיה"מ מעדרין חופרין בעיקרי האילנות, לאו דוקא דלא התירו לעדור ולחרוש אלא במקשאות ובמדלעות. וכן הוא ברמב"ם (פ"ג ה"ט), אף בזמן המקדש מותר לסקל ולזבל השדות ולעדר המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ראש השנה, ע"ש².

¹ וכן הוא לשון המאירי עדר ר"ל שחפר כדי לרפות את הארץ בין הזרעים להצמיחם יפה.
² וע"ש בתויו"ט דאין לומר שהרמב"ם העתיק המשנה כדרכו אבל סובר ה"ה לכל אילנות ומחלק בין עידור לחרישה חדא דלא הוה כירוש', ועוד דהכי כתב התם מותר לסקל ולזבל השדות ולעדר המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ר"ה וכמו שמבאר הא דזיבול בכל השדות ה"ג הוה ליה לפרש הא דעידור דבכל האילנות, הלכך נראה דאילנות דכתב בפירושו לאו דוקא אלא נקט חפירה כדרך שרגילה להיות בעקרי האילנות אבל הכא היא בעקרי הקשואים והדלועים, ע"ש.

ב. וכתב הר"ש מעדריק, מלשון וכל ההרים אשר במעדר יעדרון (ישעיה ז) ענין חפירה כלי ברזל שחופר בידי אדם כעין חורש בשוורים והוא הדין לחורשין כדאי' בירושל' (הל' ב). אף על גב דחרישה דאורי' היא והיה לו לאוסרה בתוספת שביעית, שרי לה הכא ואפילו בזמן בית המקדש כיון שעושה [לצורך פירות ששית], וכן בית השלחין נמי גנה שיש בה ירק מיתקן בכך הירק של ששית. ויש כמה חילוקין בדבר דכל מלאכה אפילו דאורייתא כגון חרישה שעושה לצורך פירות ששית מותרות אפילו בתוספת שביעית כדפרשינן, וחרישה שאינה צורך פירות אלא אף לצורך האילן עצמו אפילו לפני תוספת שביעית אסורה כדתנן לעיל דלא שרינן אלא עד העצרת וכו', וכל הנך מלאכות דשרינא הכא עד ראש השנה אף על פי שיש בהן שאינן לצורך ששית לא גזור בתוספת משום דאפי' בשביעית עצמה לא אסורין מדאורייתא כדאמרין בריש מ"ק (דף ג.) דאבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא כגון להשקות בית השלחין משמע התם דשרי משום דתולדות בשביעית לאו דאורי' ומקודם לא גזור, ע"ש.

וכן הוא ברע"ב מעדריק, חופרים בעיקרי האילנות שכל דבר שהוא לצורך פירות של ששית מותר בתוספת שביעית, ודבר שאינו אלא לצורך תקון האילן אסור, אא"כ הוא דבר שאפילו בשביעית עצמה אין איסורו אלא מדברי סופרים ובתוספת שביעית לא גזור:

ועי' תויו"ט דגם הרע"ב ס"ל דחרישה אסורה בשביעית מדאורייתא ולא התירו אותה בערב שביעית אלא בקישואים ודלועים דהוה עידור וחרישה עד ר"ה לצורך פירות, וכן בבית השלחין, הא בשאר שדות אסור לחרוש אף בערב שביעית עד הפסח ועד העצרת, וכנ"ל.

ג. אבל הקשה התויו"ט, לשיטת הרמב"ם דחרישה אינה אסורה אלא מדברי סופרים אמאי לא שרינן עידור בכל האילנות כמו זיבול בכל השדות והרי תרוייהו בשביעי' עצמה דברי סופרים כמו שפסק הרמב"ם בריש הלכות שמטה דחרישה מדברי סופרים, י"ל דהחמירו בעידור וחרישה שהיא עבודה בגוף הקרקע, ע"ש.

ומ"מ בעיקר מה שקבע התויו"ט דלהרמב"ם אין החרישה אסורה אלא מדברי סופרים, עי' בתוס' רעק"א (אות יב) שתמה על זה, ועי' חזו"א (סל' יז סק"ח) דכבר תמהו על התויו"ט בזה. ועי' תפארת ישראל (בועז אות ב), וכבר הארכנו בזה במאמר בענין החרישה והבאנו דעות הפוסקים דאף להרמב"ם חרישה אסורה מן התורה מבחריש ובקציר תשבות.

ד. זיבול בשאר שדות

והא דתנן מזבלין וכו' פ' הר"מ בפיה"מ מזבלין את הגנות כדי שתדושן האדמה. וכתב התויו"ט דזיבול מותר בכל השדות והא דתנן מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות וכו', האי מקשאות ובמדלעות לא קאי אלא אמעדרין דסמיך ליה אבל מזבלין אף בשאר שדות עד ראש השנה כיון שאינה אסורה אלא מדרבנן, וכדאייתא בר"מ בפיה"מ וכן בהלכות כתב הרמב"ם (פ"ג ה"ט), מותר לסקל ולזבל השדות ולעדר המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ראש השנה, ע"ש.

וע"ע משנה ראשונה ד"ה במקשאות ובמדלעות, פשטא דמתני' דאזיבול נמי קאי שאין מותר אלא במקשאות ומדלעות. אבל הרמב"ם כתב מזבלין השדות סתם והדין עמו דזיבול בשביעית מד"ס ובתוספת לא גזור, וקצת קשה אמאי ערב לה תנא דמתני' בהדי עידור, ע"ש.

ה. אבל צריך עיון מדברי הירושלמי שהזכיר הר"ש בסוף המשנה, מהו לחרוש להן תני כל זמן שמותר לחרוש מותר לזבל ולעדר אין מותר לחרוש אסור א"ר יוסי מתני' אמרה כן מזבלין ומעדרין במקשאות ומדלעות עד ראש השנה וכן בית השלחין ותני עלה חורשין בית השלחין עד ראש השנה פ"ל לחרוש להן אמקשאות ומדלעות קאי, ע"ש. הרי דלא התירו זיבול אלא היכן דמותר לעדר והיינו במקשאות ומדלעות. וכבר העיר כן בתוס' אנשי שם בשם הרמ"ז מהירושלמי.

וכן משמע בר"ש שכתב מזבלין, מכניס 'להן' זבל, ע"ש. וכן הוא בפ"ל הרא"ש וברע"ב ובפ"ל מהר"י במלכ"צ. וכבר דקדק כן התוס' אנשי שם בשם הבית דוד מלשון הרע"ב והר"ש דלא התירו לזבל אלא במקשאות ומדלעות, והיינו 'להם' דקאמר. (וסיים שם) לפיכך אני תמה על התו"ט שהביא פ"י הרמב"ם ולא השגיח שאיננו כפי הר"ב אלא חלוק ממנו הרבה וגם לא זכרו לפי הר"ב כאילו לא היו לפניו (ב"ד), ע"ש.

ו. ומ"מ בירושלמי לא משמע כפ"ל הרמב"ם, כמו שהעיר התוס' אנשי שם בשם הרמ"ז, ע"ש. ושוב ראיתי מה שאהבה נפשי בחזו"א (ס"י יז סקי"ח), התנא ותני מזבלין ומעדרין במקשאות ומדלעות והיינו לצורך פירות ולא תני מזבלין ומעדרין בהדי מיבלין כו' משמע דאסור לזבל ולעדר בתוספת שביעית, [וכ"ה בהדיא בירו' פ"ב הי"ב כ"ז שאת מותר לחרוש את מותר ליכל ונעדר אם אין את מותר לחרוש כו' וכ"ה בתוספתא פ"א]. שו"ר שהדבר יותר מבואר בירו' פ"ג ה"א דמבעיא לי בהוצאת זבלים בבי' פרקים לעשות אשפתות אלמא פשוט לי דלזבל אסור, וזה דלא כהתו"ט וכו'.

וע"ש בחזו"א דמש"כ הר"מ בפיה"מ נותנין הדומן בגנות הוא פירוש המלה והכא בגנות מקשאות ומדלעות, ע"ש³. וכן משמע בערוך (ערך זבל) וז"ל, מזבלין ומעדרין במקשאות משליכין זבל בשדה או בעיקר האילן, מעדרין חופרין.

וכן הוא בדרך אמונה (פ"ג ס"ק נח), שלא התירו לזבל אלא במקשאות ומדלעות שכבר ישנן הפירות ונמצא מזבל ומעדר לצורך פירות ששית אבל אם עדיין אין פירות אסור וכמש"כ הר"ש ודלא כתו"ט, (ע"ש ובצה"ל אות פח).

ז. והנה בסיום המשנה, מיבלין מפרקין מאבקין מעשנין עד ראש השנה וכו', אבל בירושלמי הגי' 'מזבלין' מפרקין וכו', וכבר ציינו כן בשינויי נוסחאות ובקול הרמ"ז והביאו התוס' אנשי שם, וע"ש בקול הרמ"ז דכך הוא בברייתא⁴ דמו"ק (דף ג), מנין שאין מזבלין ואין מפרקין ואין מאבקין ואין מעשנין באילן וכו',

³ וע"ש בחזו"א דברי"מ פ"ג הי"ט יש ט"ס וצ"ל ומותר לסקל השדות ולזבל ולעדרו המקשאות כו', ע"ש.

⁴ ואף דברייתא זו למיסר בשביעית עצמה אתאי, ולא קרב לדברי המשנה שעסקה בערב שביעית. מ"מ יש לדקדק מזה שלא הזכירה המשנה 'מיבלין'.

ופי' רש"י מניחין זבל בעיקרי האילן. אבל במתניתין איכא למימר דמזבלין דתני ברישא קאי בין אשדה ובין אאילן, והוי שפיר דומיא דמעדרין דשייד במקשאות ובאילנות, ע"ש. (לא זכיתי להבין דבריו הק')

אבל צריך ביאור דכבר הוזכר ברישא דמתני' דמזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה. וכן הוא ברמב"ם (פ"ג ה"ט), מותר לסקל ולזבל השדות ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ראש השנה. ומזבלין ומפרקין ומאבקין ומעשנין ומקרסמין ומזרדין ומפסלין וכו' את הנטיעות וכו'.

והיה ניתן לבאר דרישא קאי אשדות וסיפא קאי אאילנות, וכמו שכתב הדרך אמונה (ס"ק סח) ד'נטיעות' דסיפא לאו דוקא וה"ה אילנות אלא אורחא דמילתא נקט וה"ה בכל הני דבסמוד, ע"ש. (ואפשר דזה כוונת הרמ"א).

ח. אולם עי' בדרך אמונה (ס"ק ס), דט"ס הוא ברמב"ם וצ"ל 'ומיבלין' ושכך הוא ברמב"ם כת"י. [גליון רעק"א וכו"ה במשנה ובפיה"מ לרבנו, צה"ל צג].

ושוב ראיתי למאירי מו"ק שם ד"ה וכן אין מזבלין את הקרקע או האילן, ובתלמוד המערב שבמסכת שביעית גורסין אין מיבלין ר"ל שאין חותכין היבלת הנעשית באילן מפני התולעים הנעשים בתוכה שלא יכחישו האילנות, ע"ש. [ונראה כוונתו לדברי הירושלמי (פ"ב ה"ב), מעבירין את היבלת, מפרקין בעליו, מאבקין עושין לה אבק, מעשנין מתנינן לה. וכן ראיתי בתוס' הרא"ש שם ד"ה אין מפרקין ואין מיבלין ואין מאבקין ואין מעשנין, מפ' להו בירושלמי מפרקין בעליו כדי שלא יעשו צל לפירות ויתבשלו בחמה, מייבלין נוטלין היבלין מן האילן פעמים שעולה על האילן כמו יבלת ובתוכו תולעין⁵, מאבקין עושין לה אבק, מעשנין מתנינן, פי' עושין לה אבק, ולפ"ז גם במשנה בירושלמי צריך להגיה 'מיבלין' כמו שהוא במשניות].

ט. בענין קשקוש

והנה בברייתא פ"ק דמו"ק (דף ג), יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדר תחת הגפנים ולא ימלא נקעים מים ולא יעשה עוגיות לגפנים ת"ל שדך לא תזרע זריעה בכלל היתה ולמה יצתה להקיש אליה לומר לך מה זריעה מיוחדת עבודה שבשדה ושכרם אף כל שהיא עבודה שבשדה ושכרם.

ופרש"י לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדר כו', ואם תקשי הא אסר עידור לעיל קא תריץ לקמן בעוגיות הא בחדתי והא בעתיקי והוא הדין לעידור:

אולם ראיתי בתוס' הרא"ש מו"ק שם ד"ה ולא יעדר תחת הגפנים, פרש"י ל"ג ליה דהא קתני לעיל מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח ת"ל שדך לא, ולי נראה דאין צריך למחוק הספרים דלעיל איירי בעידור בשדה הלבן שהוא כעין חרישה אבל עידור שתחת הגפנים מותר כמו קשקוש תחת הזיתים והכל מלאכה אחת היא דבזיתים מקרי קשקוש ובגפנים עידור ואוקומי אילנא הוא ושרי, ע"ש. וכן מצאתי החי' הריטב"א ד"ה יכול לא יקשקש תחת הזיתים, ולא גרסינן ולא יעדר דהא נסיב קרא להתירא ואילו ברישא נסיב ביה קרא לאיסורא.

⁵ (בערוך) ערך זבל, מייבלין ירושלמי מעבירין את היבלת כלומר אם יש לאילן יבלת יסירה ממנו וירפא.

וכן הוא בכס"מ (פ"א ה"ז) דרש"י ריש מו"ק לא היה גורס ולא יעדר תחת הגפנים משום דלעיל קתני מנין לעידור שאסור. אולם כבר העיר התויו"ט על דברי הכס"מ, דבפירש"י שבידינו פ"ק דמ"ק (דף ג.) כתוב דבעתיקי שרי, ע"ש. וכן הוא ברדב"ז (ה"ט) בשם רש"י. [אולם כבר כתבנו כמה פעמים דרש"י הנדפס במסכת מו"ק לאו מבטן רש"י יצא]

ומבואר דאף בשביעית לא אסרו לעדר אלא בחדתי, אבל בעתיקי מותר לעדר ולקשקש בזיתים וגפנים אף בשביעית, וכל זה לסתומי פילי שהוא לאוקמי אילני שלא יפסדו, אבל לאברויי דהוא משום רווחא פשוט דאסור לעדר בשביעית. וכן פסק הרמב"ם (פ"א ה"ז), ועודרין תחת הגפנים, והמקשקש בזיתים אם להברות את האילן אסור ואם לסתום את הפצימים מותר.

ונראה דמה שמייס, אם להברות את האילן אסור וכו', קאי גם אעודרין תחת הגפנים דרישא, וכן כתב הדרך אמונה (ס"ק סד) ועי' בצה"ל (אות קכו) דהוא מהחזו"א שביעית סי' י"ז סקי"ט וכמבואר בפ"ג ה"ט דעידור אסור.

י. והנה הרמב"ם הל' שמיטה (פ"א ה"ט) סתם דבריו וכתב, ועושין עוגיות לגפנים, ולא חילק כלל בין חדתי לעתיקי. וכבר תמה בזה הרדב"ז שם, ותיריך דלא מחלק תלמודא בהנך אלא לענין מועד ומשום טירחא יתירא אבל גבי שביעית בכל גווני מותר משום פסידא דהא ליכא למיחש משום טירחא יתירא, ע"ש. וכן הוא ברמב"ם הל' יו"ט (פ"ח ה"ג), אין עושין עוגיות בעקרי הגפנים כדי שיתמלאו מים, ואם היו עשויות ונתקלקלו הרי זה מתקנם במועד וכו', ע"ש.

אולם לפ"ז הדרה קושיית רש"י לדוכתה דאם כן קשיא רישא דברייתא לסיפא, דברישא תני דלא יעדר ובסיפא אמר יכול לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדר תחת הגפנים וכו', ע"ש.

ועי' כס"מ (פ"א ה"ז) שכתב דרבינו הרמב"ם נראה שלא היה גורס ההיא דמנין לעידור דאסור. אולם לענ"ד קשה לומר כן דלא מצאנו לו חבר בזה, וגם הר"ח גריס לה התם. ובר מן דין כבר כתב הרמב"ם (פ"א ה"ד) כיצד החופר או החורש וכו', וידוע דחופר היינו עודר כמו שפירשו כל המפרשים וכן הוא בערוך (ערך זבל) מעדרין חופרין, ע"ש.

שוב מצאתי לחזו"א (סי' יז ס"ק יט) שהקשה על הכס"מ דמי"ש קשקוש דאסור ולעודר מותר, ועוד דהא תנן פ"ב מ"ב מעדרין במקשאות ומדלעות עד ר"ה והביאו הר"מ פ"ג, אלמא דעידור בשביעית אסור שהוא עבודה שבשדה ושכרם וכו', ע"ש.

יא. אבל הנראה לתרץ בפשיטות כמו שמחלקת הגמרא שם בהמשך, וקשקוש בשביעית מי שרי והא כתיב (שמות כג, יא) והשביעית תשמטנה ונטשתה תשמטנה מלקשקש ונטשתה מלסקל, אמר רב עוקבא בר חמא תרי קשקושי הוו חד אברויי אילני וחד סתומי פילי אברויי אילן אסור סתומי פילי שרי' וכו'.

⁶ ועי' תוס' הרא"ש ד"ה וחד סתומי פילי, והוי אוקומי אילני ושרי והכי אמרינן בע"ז פ' ר' ישמעאל תרי ויהומי הוו חד אוקומי אילנא ושרי וחד אברויי אילנא ואסיר, וקשה דאמרינן בפ' המוכר את הספינה (דף פ:) גבי קוצצין בתולת השקמה שלשה טפחים ודאי מעלי לה מעם הארץ ודאי קשה לה מכאן ואילך לא מעלי לה ולא קשה לה, בשביעית

ופרש"י סתומי פילי, שמסתם בקעים של אילן: שרי, דאית ביה משום פסידא: אברויי אילני אסור, דהוי משום רווחא והאי דשרי קשקוש היינו סתומי פילי והאי דאסיר היינו אברויי אילני:

וזה לשון הרמב"ם שם (פ"א ה"ז), ועודרין תחת הגפנים והמקשקש בזיתים אם להברות את האילן אסור ואם לסתום את הפצמים מותר.

ונראה דמה שסיים, אם להברות את האילן וכו', קאי גם אעודרין תחת הגפנים דרישא, וכן כתב הדרך אמונה (ס"ק סד) ועי' בצה"ל (אות קכו) דהוא מהחזו"א שביעית סי' י"ז סקי"ט וכמבואר בפ"ג ה"ט דעידור אסור.

וכן הוא בחזו"א שם וכתב דצ"ל ברי"מ פ"א ה"ז ועודרין תחת הגפנים 'ומקשקש' (במקום והמקשקש בה"א) בזיתים אם להברות כו', והוא שב לפרש הא דמותר הוא אם העידור לסתום, והעתיק מקודם כמו שהוא בברייתא וחזר ופירש כמו שפירשו בגמ', וכ"מ בסוכה (דף מד:). דהקשקוש היה בכרם וסתם כרם היינו גפנים, ע"ש.⁷

וכן נראה במאירי מו"ק שם שפירש ברישא, עדר ר"ל שחפר כדי לרפות את הארץ בין הזרעים 'להצמיחם יפה' וכו', ובסיפא פירש אבל עודרין תחת הגפנים לצורך הגפנים 'שלא ייבש מה שנולד בו לא לצורך עבודת קרקע', ע"ש.

יב. ובעיקר הערת הרדב"ז שהרמב"ם לא חילק בהא דעושין עוגיות בין חדתי לעתיקי, עי' מאירי שם שכתב, ורשאי למלאת נקעים העשויים סביב האילן מים אלא שאין עושין את הנקעים מתחלה, ובגפנים עושין את העוגיאות לכתחלה והן מתמלאין מאליהן שהרי השקאה מותרת בשביעית כמו שביארנו במשנה כל זמן שיש שם פסידא כגון בית השלחים, ע"ש.

הא לך דבגפנים התיירו לעשות עוגיות אף בחדתי משום פסידא ולעולם בשאר אילנות לא התרנו אלא בעתיקי, הא בחדתי אסור. ואתי שפיר דברי הרמב"ם דעושין עוגיות לגפנים וכו', ושוב ראיתי לתויו"ט (סוף מ"ב) שכתב, והוי יודע דבגפנים שרי עידור אפי' בשביעית כמי"ש הרמב"ם בחיבורו פ"א, ע"ש. אולם יש להעיר דבמועד לא התיר הרמב"ם הל' יו"ט (פ"ח ה"ג) אף בגפנים אלא בעתיקי.

וגם בדרך אמונה (פ"א ס"ק פא) כתב על דברי הרמב"ם ועושין עוגיות לגפנים, דה"ה זיתים ושאר אילנות. ועי' צה"ל (אות קסב) שציין למו"ק (דף ד:), אלו הן עוגיות בדידן שבעיקרי זיתים ושבעיקרי גפנים, ועי' תי"ט שם ובמאירי מו"ק (דף ג.) משמע דדוקא גפנים וצ"ע, ע"כ.

עבדינן מידי דודאי קשה לה הילכך גוממו עם הארץ, אלמא מידי דלא מעלי ולא קשה דהיינו אוקומי אילנא אסור בשביעית, וי"ל דה"פ לא ודאי מעלי לה ולא ודאי קשה לה הילכך אסיר דדילמא מעלי לה והוה אברויי אילנא, ע"ש.

⁷ אולם מ"מ יש להעיר לכאורה דטפי הו"ל לגמרא להקשות רישא דקתני מנין לעידור שאסור אסיפא דיכול לא יעדר משמע דמותר לעדר. ואולי דלענין עידור לא הוה קשיא לגמרא דזה ידעה הגמרא דמדתני יכול לא יעדר תחת הגפנים וכו' הרי שלא התיר עידור בסיפא אלא תחת הגפנים ולא לצורך הקרקע ולא קשה מידי רישא דלא יעדר דהתם בקרקע קאי, משא"כ ההיא דתשמטנה מלקשקש וכו', סברה הגמרא דאפילו תחת הזיתים אסור לקשקש.

הרה"ג
רבי דוד אביטן
שליט"א

רב פוסק
"מעריך השמיטה"
שע"י המכון

ביאורים והערות על סדר הרמב"ם הלכות שביעית

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל

פרק ראשון

הלכה ז. סוקרין את האילן בסקרא וטוענין אותו באבנים. ועודרין תחת הגפנים. והמקשקש בזיתים אם להברות את האילן אסור ואם לסתום את הפצימים מותר.

מרכיבין בתאנה מפני שהיא עבודה". משמע שלא מדובר בסגולה, אלא במלאכה גמורה, דומיא דהרכבה. אבל כל מפרשי הירושלמי כתבו שמדובר בסגולה. ואין לנו אלא ד' רבותינו נ"ע. ואפשר שמעשה זה של תליית תחומין בתאנה, אסרוה חז"ל לפי שדומה להרכבה, ועלולים הרואים לטעות ולומר מדהא שרי הא נמי שרי. וגם ידעו שעל פי רוב לא יש בה תועלת כו'.

א. בדרך אמונה בבואה"ל נתקשה בד' הירושלמי בפ"ד ה"ד שאסר לתלות תוכין בתאנה כו', וצידד שמלאכה שאינה בדרך הטבע אסורה גם לאוקומי. ועמ"ש על דבריו מורינו הגרשמי"ע שליט"א בכרם שלמה כאן. ומדברי הרש"ס ז"ל [מהדו' כת"י] מבואר שלא אסרו כיון שאפשר ע"י שינוי, ולכן אסרו לתלות תוכין והתירו להביא שטר כו'. ע"ש.

ובמקור הדין בתוספתא פ"א ה"ט: "אין תולין תחומין בתאנה ואין

הלכה ח. משקין בית השלחין בשביעית, והיא שדה הזרעים שהיא צמאה ביותר. וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושקין את המים מאילן לאילן אבל לא ישקו את כל השדה. ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה.

בשבילן: וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו.

ונראה שכונת הריטב"א, שכיון שהשקיה מלאכה היא, אלא שהותרה בשביעית לקיום האילן כו', אין לטרוח בה יותר מהצורך, כעין חולו של מועד, לא משום שטירחא גרידא אסורה בשביעית, אלא תוספת מלאכה שאינה לקיום האילן, שכיון שאסרו חכמים כל מלאכת קרקע ועבודת האילן בשביעית בדבר שאינו אבד, והתירו במקום פסידא, ע"כ צריך לצמצם ולהשקות רק במקום פסידא, כעין חול המועד, שהתירוהו במקום פסידא, לא התירו אגב להשקות עוד במקומות שאין פסידא, הכא נמי בשביעית, ולא משום שיטרחא שלא במקום מלאכה אסורה בשביעית. ומה שמבואר מלשון רבינן להלן הלכה י', שהשקיה בשביעית אינה דחוייה אלא הותרה, ולא גזרו בה כלל, אכתוב שם בס"ד.

ונפק"מ מן האמור, שגם אם אינו משקה ברגליו, אלא במערכת השקיה, באופן שאינו טורח כלל, גם כן צריך למעט כפי השיעור האמור בהלכה זו, לפי שהתיר השקיה בשביעית אינו משום טירחא, אלא משום מלאכה.

הטעם ששדה אילן אם היו מרוחקים כו', אין להשקות כל השדה, הוא משום שאינו מועיל לאילנות, והשקיה לא הותרה אלא במקום פסידא, כדלהלן בהלכה י', וכתבנו שם באורך.

וכן מבואר בפירוש בגמ' בריש מו"ק "משקין בית השלחין כו' בשלמא מועד משום טירחא אלא שביעית" כו'. ע"ש. הרי שהשקיה בשביעית יש בה משום מלאכה, ולא משום טרחה. וגם לרבא תולדות לא אסר רחמנא, אכתי הוי מלאכה מדרבנן. ובע"ז נ' ע"ב: "שביעית מלאכה אסר רחמנא טרחה שרי".

וזו כוונת הריטב"א ז"ל בריש מו"ק במשנה, שכתב וז"ל: "ודאי מתני' כפשטה דאע"ג דמדאורייתא תולדות שרו, והשקאה תולדה, חכמים אסרו תולדות בדבר שאינו אבד, ואסרו ג"כ בדבר האבד, דבר של טורח עשאוהו כעין חולו של מועד בדבר זה". וראיתי להרב המגיה שם שתמה על דבריו, דבשביעית טירחא שרי כמבואר בע"ז ובירושלמי כו', וקדמו בזה הנצי"ב ז"ל במשיב דבר בח"ב סי' נ"ו.

הלכה י ומפני מה התירו כל אלו. שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה. והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו, שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

אלו" כו'. משמע שבא לומר, דלאו דחוייה היא מלאכת השקיה מפני

א. יל"ד בלשון רבינו, שפתח "מפני מה התירו" כו', וסיים "לא גזרו על

השביעית, אלא התיריה ולא גזרו עליה כלל [עני' בהל' ביאת מקדש פ"ד הט"ו]. ונראה שבא לאפוקי מרבי אליעזר ברבי צדוק [במשנה בשביעית פ"ב מ"ד], שאומר משקה הוא את הנוף בשביעית אבל לא את העיקר, ופי' שם רבינו והרא"ש, שסובר שצריך להשקות בשינוי, דהיינו שישקה את הנוף וירד על העיקר, אבל להשקות כשאר שנים אסור. וזה משום שס"ל דחוייה היא ולא הותרה. ולא קימ"ל הכי, דהא אוקמוה בירושלמי שם כבית שמאי, ולבית הלל משקה בין על הנוף ובין על העיקר.

[ומ"ש הרע"ב ז"ל שאין הלכה כר"א ברבי צדוק, אלא אסור להשקות בין על הנוף ובין על העיקר, צ"ע שבירושלמי מבואר איפכא. תו ק"ל שבמשנה י' שם, כתב הרע"ב ז"ל שהלכה כרבנן שמשקין שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית. ע"ש. (והוא תוספתא ריש פ"ב). ואמאי שרי בהא טפי משדה אילן. וי"ל שבאילן כיון שאפשר לשנות ולהשקות על הנוף, צריך לשנות, אבל בשדה לבן אי אפשר לשנות. גם על ד' רבינו בפיה"מ שם במשנה ד' ק"ל, שכתב שת"ק דר"א ברבי צדוק סובר שמשקה הוא על הנוף ויורד על העיקר, א"כ בין לת"ק ובין לר"א ברבי צדוק, לא שרי להשקות כדרכו כלל בשביעית. הפך מ"ש כאן. וצ"ע].

אמנם השקיה להשביח אינה בכלל ההיתר, שהרי לעיל בהלכה ח' מבואר שיש לצמצם בהשקיה, ולא התירו

להשקות בית סאה אלא א"כ יש בה י' אילנות, ואל"כ יש למשוך המים מאילן לאילן ולא ישקה כל השדה כו'. ע"ש. ע"כ שישוד ההיתר אינו אלא במקום פסידא, ולכן כתב רבינו שטעם ההיתר בזה שאם לא ישקה ימות כל עץ כו', לפי שהוא תנאי בהיתר, שיהיה במקום פסידא, ואז מותר להשקות כדרכו כו', אבל להשקות במקום אחר, שאינו לאוקומי, אסור, גם אגב שמשקה לאוקומי.

ונראה שהיתר זה הוא כעין מה שהתירו חז"ל איסורי שבות בשבת לצורך חולה שיב"ס, שאע"פ ששבת דחוייה היא אצל פקו"נ, כמ"ש רבינו בהל' שבת ריש פ"ב, מ"מ זה אינו אלא במלאכות דאורייתא, אבל מלאכות דרבנן כתב האבני נזר בסי' קי"ח אות ה', שהם בגדר הותרה ולא דחוייה, והתירום חכמים בלא שינוי, דלמה יגזרו ואח"כ ידחו. ויותר מזה מבואר מד' רבינו ז"ל שם בהל' שבת פ"ב ה"י, ששבותין הותרו על ידי ישראל לצורך חולה שאב"ס בלא שינוי, וכדמוכח מדברי הרב המגיד, שכתב שהרמב"ן חלוק בזה וס"ל שצריך לעשותן בשינוי. ע"ש. ומשמע שלד' רבינו אי"צ לשנות כלל. וכ"כ הטור בסי' שכ"ח שכ"ד רבינו. וא"כ ס"ל דשבותין במקום חולי לא גזרו בהם כלל, והם בגדר הותרה. והכא נמי בשביעית, במלאכות דרבנן, שהתירום חז"ל לאוקומי אילנא, אי"צ לעשותן בשינוי, שכיון שהוא מקום פסידא הוא כהותרה ולא כדחוייה. [גם לפי מה שחילק שם מרן ז"ל בכס"מ ובבית יוסף, בין שבות שיש בו סמך מלאכה לשבות שאין בו סמך מלאכה. ע"ש. מסתבר שזה אינו

אלא בשבת, שגם תולדותיה נאסרו
מן התורה בלאו, לא כן בשביעית].

ב. אין לדקדק מלשון רבינו בהלכות
אלו [ח-י], שרק שדה אילן מותר
להשקותה בשביעית, אבל שדה ירק
ותבואה וכדו' אסור [וללמוד מזה
שאוקומי פירא הוא כהשבחה,
ואסור], שהרי להלן בהלכה ט"ו כתב
"ומותר למרס באורז בשביעית",
ודוחק למרס שמדובר דוקא במי
גשמים וכדו', דבפשוטו כונתו שם
שמותר לא רק להשקות את האורז
אלא גם למרס בו [ועיין שם ברדב"ז
ומהר"י קורקוס, שהביאו דברי הר"ש
שכתב כן להדיא, שמותר להשקותו
ולמרס בו. ופשוט שהביאו דבריו,
משום שסוברים שכן ד' רבינו נמי].

ומ"ש שטעם ההיתר הוא מפני שימות
כל עץ כו', ולא הזכיר שאר יבולים,
הוא משום שהיתר השקיה ודאי לא
מפני הירקות והקטניות שיפסדו היה,
שהרי רובם ככולם אסרום משום
ספיחין [ועי' בתוספתא ריש פ"ב
ובחסדי דוד שם]. ואם מפני פירות
האילן שלא יפסדו, הרי הם הפקר,
ובעל השדה ודאי אינו מחוייב לטפל
בפירות שנה זו יותר מכל אדם, ע"כ
נזקקו להתיר השקיה מפני שתעשה
הארץ מלחה וימות כל עץ שבה.
ומ"מ כיון שהותרה השקיה לאוקומי
אילנא, הותרה גם לאוקומי פירא,
כאורז ושאר ירקות ופרחים וגידולים
כשמותר לקיימם.

וכ"כ המב"ט ז"ל בח"ב סוף סי' ס"ד
וז"ל: "ולענין השקאת ירקות ועשבים
כמו חבצלת השרון ודומיהם, הא תנן
ריש מ"ק משקין את בית השלחין
במועד ובשביעית, וכיון דתני להו
בהדי הדדי משמע דכל מה שמותר
להשקות במועד מותר להשקות

בשביעית, וכל הני מותר להשקות
בחל המועד דאיכא בהו פסידא וכן
בשביעית, ולא שני לן בין פסידא
רבה לפסידא זוטא, דכל מה שיפסד
אם לא ישקנו הוי פסידא, דהא לא
חלקו בין פסידת ירקות דהוי דבר
מועט לפסידת אילנות דהוי הפסד
מרובה, דכיון דיפסד הכל אם לא
ישקנו לא מפלגינן ביניהו, והתר זה
לכ"ע אפילו למאן דסבר דשביעית
בזמן הזה דאורייתא".

מה שכתב המב"ט "יפסד הכל", נ"ל
שאין כונתו דוקא אם ימות כל
האילן או הירק כולו שרי, שגם אם
חלק מהעץ או הירק יפסד וימות
שרי, כיון דלא שני לן בין פסידא
רבה לזוטא, מה לי מת כולו או
חציו. גם מסתבר שגם מיתת חציו
נקרא יפסד הכל, שחלק זה שמת
נפסד לגמרי. ונראה שכן הבין
שמהרי"ל דסקין ז"ל ס' כ"ז אות ד',
שהבי"ד המב"ט והשמיט תיבת
"הכל". ועי' בזה בתורת הארץ ח"ב
פ"ב אות י"ט.

והקשה מהר"א אשכנזי ז"ל בשערי
רחמים יו"ד סו"ס ה', היאך התיר
המב"ט השקיית חבצלת השרון
וירקות, הא אסור לקיימם בשביעית
משום ספיחין כמבואר להלן ריש
פ"ד, ובתוספתא הביאה רבינו לעיל
ה"ו אתמר מקיימין את האלוי בראש
הגג אבל לא משקין אותו. ע"ש.
ובהשטות הספר האריך רבי אברהם
מני ז"ל ליישב ד' המב"ט, דמיירי גם
בשביעית דאורי' כמבואר בלשנו,
ויקימ"ל דירקות שגדלו עד שנתקשו
קודם שביעית מותר לקיימן בשביעית,
לפי שאין בהם משום מראית העין,
כמבואר להלן פ"ד ה"ה, ובהכי מיירי
המב"ט. עוד אפשר שסמך המב"ט

מלאכות דאורייתא, אלא כוונתו שמלאכות דאורייתא כולם הם להשביח ולגדל, ולא לאוקומי אילנא, וכל מלאכה שהיא לאוקומי, ע"כ לאו דאורייתא היא.

וראייתי למהרי"ל דיסקין ז"ל בסי' כ"ז אות י"ב שכתב: "בשדה אילן אם יש שם עשב כו' וידע שהוא נכרך סביב השרשים ומיבשם כו', א"כ הוא לאוקומי אילנא ומותר לשרש אחר עשב זה כו', אבל על ידי חרישה אסור, כיון שיש הרבה דעות שהוא דאורייתא, אבל אפשר להתיר ע"י הדחק ע"י נכרים גם בחישה וצ"ע ויש להתישב".

ולפ"ר גם לד' רבינו שחרישה היא בעשה, לא כל חרישה אסורה מן התורה, אלא דוקא החורש כדי לזרוע כו', אבל חרישה כזו להסיר עשבים שוטים, לכ"ע אינה דאורייתא, כמ"ש לעיל ה"ד.

[עכ"פ הנכון להסיר העשבים הללו או על ידי ריסוס בתחילת גידולם, או בעידור קל מעל פני הקרקע, ולא לחרוש כו'. אבל ישנם שדות גדולים שעולים בהם עשבים רבים, וסביבם מטעים וכו', ומלאים זרעים, ואין אפשרות אלא לעבור עם טרקטור ולחרוש כדי לעקור, אם לא יחרשו, יזיקו העשבים למטעים, ואם לא יעשו כן יתבעו אותם בעלי המטעים כו', בכגון דא צריכא רבא, כמהרי"ל ד"ל].

על שיטת הר"ש, שכל שצמחו קודם ר"ה אין בהם משום ספיחין כלל. והרב המתברר דחה דבריו. עש"ב. ומה שכתב שחבצלת אינו מתקיים יותר מ"ב חודש, אינו כן, כי הבצל של החבצלת (נרקיס). נקרא בחז"ל נרקוס או נרקוס. ע"י רש"י ברכות מ"ג ע"ב) מתקיים משנה לשנה, ופשוט שלהסוברים שבננה אין בה איסור ספיחין גם בחבצלת השרון אין איסור ספיחין, ודברי המב"ט סייעתא לדדהו. ונראה שלא דיבר בירקות סתם, אלא בירקות ועשבים הדומים לחבצלת השרון, כלומר שאינם כלים כל שנה, ונשואים וצומחים משנה לשנה, כדוגמת ארטישוק, וחצילים [בזמנם]. כדמוכח מתשו' הרדב"ז, וכדמשמע מתחילת לשון המב"ט: "ולענין ירקות ועשבים כמו חבצלת השרון ודומיהם". וע"ע בתשו' מהריט"צ סי' מ"ז.

ג. מ"ש רבינו שהתירו מלאכות אלו מפני שהם לקיום האילן ואין איסורן אלא דרבנן, ומשמע שמלאכות דאורייתא אין להתיר לאוקומי אילנא, טעמו ברור, שהרי גם כשאינו זורע ואינו בוצר כו' הרי הוא "מפסיד", וכן שאינו זומר שנה אחת מפסיד שיעור מה מיבול הגפן [ולכן זמירה היא תולדת זריעה, כמ"ש לעיל בהלכה ב]. לכן מ"ש רש"י ז"ל בע"ז נ' ע"ב שסיכת שמן לגיזום אינה מלאכת קרקע דאוקומי אילנא בעלמא הוא כו', אין כונתו שכל אוקומי שרי אפ"י

דין תערובת ונתינת טעם בפירות שביעית

שאלה: חברת יינות מייצרת יין מענבים שאין בהם קדושת שביעית. אירע והתערב אשכול ענבים או אפילו ענב אחד הקדוש בקדושת שביעית בהרבה ענבים שאין בהם קדושת שביעית [יותר משישים כנגד הענב הקדוש], כגון שהתערב ענב אחד שגדל בארץ ישראל בתוך ארגז של ענבים שגדלו בערבה הדרומית במקומות המוגדרים כח"ל, או מי שנתערב לו ענב משדה של ישראל בארגז ענבים של נכרי [לכל מי שנוהג כדעת מרן הב"י שאין קדושת שביעית בשל נכרי].

האם ניתן למכור את היין כיון שאין בו קדושת שביעית, או שיש לכתוב על הבקבוק שהיין קדוש בקדושת שביעית?

מה דין היין לגבי דיני קדושת שביעית, כגון שלא להפסידו?

מה דינו כשקרב זמן הביעור, האם חייב להשתמש ביין או להפקירו כדין ביעור?

מה דין היין כשעבר זמן הביעור ולא ביערו? ומה הדין כשהתערב לאחר זמן הביעור?

תשובה

א. שנינו במשנה בשביעית פ"ז מ"ז: "ורד חדש שכבשו בשמן ישן ילקט את הורד, וישן בחדש חייב בביעור. חרובין חדשים שכבשו ביין ישן, וישנים בחדש חייבין בביעור. זה הכלל, כל שהוא בנותן טעם חייב לבער מין בשאינו מינו, ומין במינו בכל שהוא. שביעית אוסרת כל שהוא במינה, ושלא במינה בנו"ט".

הנה ברישא מבואר שוורד שקדוש בקדושת שביעית שכבשו בשמן, אין בשמן קדושה מחמת טעם הורד שבו, ולכן מלקט את הורד, והשמן אינו קדוש. ואילו בהמשך המשנה מבואר שמאכל הקדוש בקדו"ש שנתן טעם במאכל, לא מועיל שילקט את הקדוש, אלא טעם הקדוש מחייב ביעור למאכל בזמן הביעור. ולא עוד, אלא אם התערובת היא מין במינו, דהיינו שהפרי הקדוש התערב במינו שאינו קדוש, דין כל התערובת כדין הפרי הקדוש אפילו במשהו, כלומר, אפילו אם יש יותר משישים כנגד הפרי הקדוש.

ואמנם בירושלמי בסוף פ"ז מקשה סתירה, ברישא בשמן ישן בורד חדש ילקט את הורד, ואילו בהמשך בורד ישן בשמן חדש חייב בביעור [ובחרובים בין ישן בחדש ובין חדש בישן חייבים בביעור]? ר' יוחנן מתרץ ששתי דעות חלוקות נישנו במשנתנו, ומי ששנה זה לא שנה זה. בפשטות נחלקו התנאים האלו האם יש

דין ביעור על טעם, דלתנא דרישא טעם לא חייב בביעור, ואילו המשך המשנה כולה הוא כמ"ד שטעם חייב בביעור. תירוץ נוסף מתרץ ר' זעירא בתרי פתרי, רישא בשמן שיטת שכבוש בורד שביעית, וסיפא בורד שביעית שכבוש בשמן שמינית. וצריך ביאור.

עוד יש להבין דהנה על דברי המשנה ששביעית אוסרת בכל שהוא במינה כתב הר"ש: "כגון לאחר הביעור, אבל קודם הביעור אין בו קדושת שביעית עד שיהיה בו בנותן טעם". וכן כתבו הריב"מ, צ, הרא"ש והר"ב. מקור לחילוק זה נמצא לכאורה בירושלמי לעיל פ"ו ה"ג, וכן בבבלי בנדריים מח. בסוגיא דדבר שיש לו מתירין שאמר ר"ש שאפילו באלף לא בטל, משא"כ כשאין לו מתירין שבטל בשישים, והקשתה הגמ' ממתניתין ששביעית לא בטילה אף שאין לה מתירין, ותיצרה הגמ' שמש"כ שנאסר במינו במשהו הוא לביעור, אבל לאכילה בנו"ט. לדבריהם, כוונת הגמ' שם לביעור הוא כשעבר זמן הביעור, ולאכילה בנו"ט היינו לקדושת שביעית [וראה במפרשים שם פירושים נוספים בביאור הגמ', וע"ע להלן].

הרי לפנינו שלושה חילוקי דינים, לאחר הביעור מין במינו במשהו, קודם הביעור בנו"ט אפילו במינו, ויש שאין דין נתנית טעם כלל, והוא רישא דמתניתין. וצל"ד כיצד מתיישבת הסתירה בדינים אלו, והטעם?

זאת ועוד, בפ"ט מ"ה מובאת מחלוקת לגבי שלושה כבשים שכבשם בחבית אחת [כלומר שלושה סוגי ירקות הקדושים בקדושת שביעית שכבושים יחד, ולכל אחד זמן ביעור שונה, והשאלה היא מתי חייב לבער], לר' אליעזר אוכלים על הראשון, לר' יהושע אוכלים על האחרון, ורבן גמליאל אומר שכל מין ירק שהגיע זמן ביעורו, יוציאנו מהחבית ויבערנו, והשאר מותר. ומוסיפה המשנה "והלכה כדבריו". וביארו המפרשים [מלבד רבינו ניסים גאון] שלדעת ר"א כל פרי חייב בביעור בזמן הביעור שלו, וגם טעמו מחייב ביעור, כדין טעם כעיקר שבכל התורה, ולכן גם אם ילקטו את הפרי קודם זמן הביעור, צריך לבער הכל, מאחר שגם טעם הפרי חייב בביעור כשהגיע זמנו, אף שנתן טעם קודם זמן הביעור. ר' יהושע חולק וסובר שאוכלים על האחרון, והוא דין בהל' ביעור שאף הפרי עצמו שהגיע זמנו אינו חייב בביעור, שמאחר שכשנכבש עם אחרים וקיבל מהם טעם הרי שיש בו מקצת שעדיין לא הגיע זמן ביעורו, וזמן ביעור הפרי נקבע לפי האחרון שבזמנים. וע"ש בר"ש שביאר הטעם או משום שהקלו בדרבנן, או שזהו זמנו מאחר שיש בו טעם של פרי שעדיין לא הגיע זמן ביעורו, או משום שנלמד מהפסוק שכה"ג עדיין לא נחשב כלה לחיה מן השדה מאחר שיש טעם. ומדברי ר"א ור"י עולה ששניהם מתייחסים לטעם כעיקר וכחשוב לקבוע את דין הפירות, לר"א מחמת הטעם יש לבער את הפרי, ולר' יהושע טעם ההיתר קובע שהפרי מוגדר כלא הגיע זמנו [ע"ש שדורש זאת מהפסוק].

אמנם רבן גמליאל חולק עליהם וסובר שכל פרי מלקטים בזמנו, וטעם הפרי שהגיע זמנו לא מחייב ביעור לפרי שלא הגיע זמנו, וכן לא צריך לבער את הטעם שנפלט מהפרי [וכן להיפך, הטעם לא קובע לפרי שהגיע זמנו שעדיין אינו חייב בביעור], והיינו שסובר רבן גמליאל שטעם כמבוער. וצ"ב מתי טעם אוסר ומתי לא.

ב. בשיטת הרמב"ם

הרמב"ם בפירושו למשנה מבאר שבורד חדש ילקט ומותר מפני שורד חדש לא נותן טעם בשמן אלא לאחר זמן רב, משא"כ ורד ישן בשמן של שמינית נותן בו טעם מיד. ואילו חרובים נותנים ביין טעם אפילו בחדש [בתוספתא איתא שגם בחרובין ילקט, והביאזה הראשונים, וצ"ל שהרמב"ם לא גרס לה, וכן נראה שהגר"א לא גרס, והרמב"ם בהלכותיו בסופ"ז פסק כגירסת משנתינו]. וכן פסק בהל' שמיטה סופ"ז הכ"א שוורד שביעית בשמן שישית ילקט, וורד שביעית בשמן שמינית חייב לבער "שהרי הורד יבש הוא וכבר נתחייב בביעור". ובחרובין חייב לבער בכל גווני "שהרי טעם פירות שביעית בו". ופסק כרבי זעירא בירושלמי הנ"ל.

ובסיפא דמתניתין ששביעית אוסרת בכל שהוא במינה, ושלא במינה בנו"ט, ביאר הרמב"ם שבמינה היינו שהתערבה טיפת יין שביעית בהרבה יין שישית, ושאינו מינו בנו"ט היינו כמו ורד ישן בשמן וחרובים ביין. ממה שכ' שהיין של שישית משמע שנתערבו קודם הביעור, ואף שאין ממשות קיימת מ"מ דינו במשהו במינו.

הרי שלדעת הרמב"ם שביעית אוסרת תערובתה בכל גווני לכל הפחות בנו"ט [מלבד ורד חדש שבמציאות אינו נו"ט]. אלא שיש לברר מתי במינו במשהו, ומתי לא.

והנה הרמב"ם בהלכות ממשיד ואומר: "זה הכלל, פירות שביעית שנתערבו בפירות אחרות מב"מ במשהו, ושלא במינו בנו"ט", עכ"ל. ויל"ע במש"כ זה הכלל לגבי פירות שביעית, והרי לשון זה הכלל בא לכלול דברים שלא נכללו במה שנאמר קודם, ואם הדין שפירות שביעית במשהו נאמר רק לענין ביעור כשנתערב קודם הביעור, מה הוסיף הכלל? ואמנם לשון הרמב"ם זה הכלל לקוח מלשון המשנה שם, אלא שראה בפירוש רבינו עובדיה מברטנורא שם שפירש שזה הכלל שבמשנה כולל את כל איסורים שבתורה למ"ד מין במינו אינו בטל, ואין הלכה כמותו. אלא שמהירושלמי והבבלי הנ"ל מוכח שלא כדבריו, שהקשו ממשנה זו על ר"א שסובר שדין שאין לו מתירין בטל, מוכח שסברו שהמשנה כמ"ד מין במינו בטל, ולפי זה שבה הקושיא מה כולל הכלל האמור במשנה? ולכאורה מוכח שהרמב"ם סובר שכל דיני שביעית במשהו, ואמרה המשנה כלל בכל הלכות תערובת שביעית, וזו כוונת המשנה בלשון זה הכלל. ובס"ד מצאתי שכך דייק ולמד הנו"ב תניינא יו"ד סי' נג ד"ה ואמנם ראיתי, ע"ש, וכע"ז בנחלת ברוך (קונט' זו"ג סי' כב).

נמצא לפי הרמב"ם בפירושו ובהלכותיו שכל שפירות שביעית נותנים בו טעם, חלים דיני השביעית עליו וחייב בביעור. וחייב בביעור אף אם ליקט את הורד או את החרובים קודם הביעור.

והנה במאכלות אסורות פט"ו ה"ו כתב הרמב"ם שבכל התורה מין במינו בטל כדינו, חוץ מיין נסך וטבל שאינם בטלים, ובהלכה ח מוסיף: "פירות שביעית אע"פ שאם נתערבו במינם בכל שהוא ושלא במינו בנו"ט, אינם בכלל איסורי תורה, שאין אותה התערובת אסורה, אלא חייב לאכול כל התערובת בקדושת שביעית...". כוונתו לבאר מ"ט לא כתב שביעית בין אלו שאיסורם במשהו, ותל'

שלא נכתבו אלא איסורים, משא"כ שביעית שאינו אלא חיוב אכילה. מדבריו משמע שגם לענין הנהגות קדושת שביעית בתערובת דינו במינו במשהו. הרי ששביעית דינה במשהו גם לענין הנהגת שביעית לפני הביעור [כמבואר בהל' שמיטה], וגם לענין הנהגת קדושת שביעית בפירות [כמבואר בהל' מאכ"א]. אמנם אין ראיה מוכחת מה הדין לשיטתו אם נתערבו אחר הביעור. ובראב"ד שם כתב שלאחר הביעור דינו כשאר איסורים ובנו"ט. ולכאורה אפשר שהרמב"ם מודה לזה, ולא התייחס אלא למה שאיסורו במשהו. וכ"מ ברדב"ז בסו"ד, וכן ביאר הנו"ב (תניינא יו"ד סי' נג ד"ה ואמנם עדיין) בתחילת דבריו, אמנם אח"כ סובר שלהרמב"ם מב"מ במשהו בכל גווני, ומש"כ בגמ' לאכילה בנו"ט הוא לדעת ר' שמעון ואינו להלכה, ע"ש, וכ"כ הצפנת פענח (בהל' מאכ"א שם). וכ"כ במגדל עוז שהרמב"ם חולק על הראב"ד וסובר שגם אחר הביעור דינו במשהו, וכ"כ בנחלת ברוך שם, ועיין בתורת זרעים שם שגם פירש כן בדעת הרמב"ם, אלא שהקשה ע"ז מהתוספתא.

והנה הבאנו לעיל את הגמ' בנדירים ובירושלמי שחילקה בין ביעור לאכילה, כיצד לשיטתו יתפרש תירוץ זה? התייחס לפי הראב"ד הנ"ל אפ"ל שלביעור במשהו הכוונה כשהתערב קודם שהגיעה שעת הביעור כשעדיין אפשר לבער ע"י אכילה, אבל לאכילה בנו"ט היינו כשהתערב לאחר הביעור שאז הנידון הוא רק על איסור אכילה, ודינו כשאר איסורים בנו"ט. אבל לדעת הסוברים שנזכרו לעיל שגם לאחר הביעור איסורו במשהו, קשה כיצד תתפרש הגמ'?

אמנם אפ"ל שהרמב"ם למד את תירוץ הגמ' שם בע"א, דהנה המדייק בדבריו ובלשונו של הרמב"ם במאכ"א הנ"ל יראה ששינה ממה שרגיל לכתוב, שלא כתב כאן הלכה, אלא הסבר לכך שלא נתווסף דין שביעית שם. כמו כן, דרכו של הרמב"ם לכתוב דינים והלכות כפי שהם מופיעים בגמרות ובדברי חז"ל [א"א"כ מוסיף יראה לי וכדומה], ובד"כ אינו מוסיף סברות עצמיות, וכ"כ במגדל עוז כאן "וכבר כתבתי כמה פעמים שחיבור הר"מ ז"ל משנה תורה הוא, ולא עשה אלא שקיצר אורך התלמוד, ולא קבע מקום לסברות בחיבור זה", אם כן מה ראה כאן להאריך. ועוד יש לעיין מדוע צריך היה לכתוב ששביעית לא בטלה, הא כבר נכתב שטבל שהוא דבר שיש לו מתירים לא בטל, וה"ה שביעית. והרי הרמב"ם לא מנה את כל האיסורים שיל"מ [כגון מעשר שני וחדש שהתערבו, כמבואר בנדירים שם]. וכן דייק בנחלת ברוך שם סי' כב ד"ה גם.

וע"כ נראה שמש"כ כאן אינו סברא דיליה, אלא כך למד את דברי הירושלמי והגמ' בנדירים הנ"ל, דהנה בגמ' בע"ז עג: הובאו דברי ריו"ח ור"ל שכל האיסורים שבתורה בין במינם ובין שלא במינם בנו"ט חוץ מטבל וי"נ, וכך פסק הרמב"ם לדינא כמובא לעיל, ובירושלמי בשביעית וכן בבבלי בנדירים שם הקשו [על ברייתא כעין זו] והלא שביעית אין לה מתירים... ותירצו [לפי חלק מהגירסאות] אף הם לא אמרו אלא לביעור... והכוונה שמה שלא מנו אותם באלו שאינם בטלים הוא משום שלא נאמר בהם איסור אכילה אלא חיוב ביעור, ולא מנו אלא את אותם שהם מאכלות אסורות. ומצאתי בס"ד שכבר קדמוני בהבנה זו בס' תורת זרעים על המשנה שם.

ונמצא לפי זה שלדעת הרמב"ם אין הכרח מתירוץ הגמ' הנ"ל לומר שבשביעית עצמה יש שבנו"ט ויש שבמשהו [שלא כש"ר שסוברים שיש חילוק בדיני שביעית עצמם, כדלהלן], ואם כן אפשר שגם לאחר הביעור איסורו במשהו. ולפי זה

יתורץ גם מה שהקשינו למה היה צריך לפרט ששביעית במשהו אף שכבר כ' שטבל במשהו משום דשיל"מ, די"ל שהוא דין מיוחד בשביעית אף שאין לו מתירים, וכדברי הירושלמי והבבלי הנ"ל. והטעם לאסור אף כשאין מתירים ראה מש"כ בנו"ב שם. ומבואר לפי זה מש"כ הרמב"ם לגבי שביעית זה הכלל, ובכל תערובות שביעית מב"מ במשהו [אין זה כולל איסור ספיחין שאינו מעניינינו כאן].

העולה לדינא להרמב"ם: לענין דיני קדושת שביעית ולחייב ביעור לפני שיגיע זמן הביעור – אם נתערב מין במינו במשהו, ושלא במינו בנו"ט. וכן בנתערב במשהו קודם הביעור ועבר זמן הביעור. ואם נתערב לאחר הביעור, נחלקו המפרשים בדעתו אם במינו במשהו או בנו"ט, וכמבואר לעיל לשונו נוטה שגם בזה איסורו במשהו.

ג. בשיטת הר"ש ועו"ר לפי רע"א

בר"ש וברא"ש משמע שנוקטים בדעת הירושלמי שאין חילוק במציאות בין נתינת טעם ורד חדש לישן, ולכן הקשה הירושלמי מ"ש ורד חדש מישן. ולדבריהם תירוץ הירושלמי הוא שברישא בורד חדש בשמן שישית ע"כ מיירי קודם זמן הביעור שהוא בשמינית, ולכן סגי בכך שמלקט את הורד אע"פ שנותן טעם, אולם בורד ישן בשמן חדש מיירי שהגיע זמן הביעור ולכן אוסר בנו"ט, ובכה"ג במינו היה אוסר במשהו. אלא שכאמור לעיל כתבו הראשונים אלו שגם קודם הביעור נאסר בנו"ט, ואכתי לא התבאר מתי נאסר בנו"ט, ומתי טעם אינו אוסר כלל כוורד. ואכן, בתו"ט על משנה זו מקשה על הראשונים שכתבו שבוורד ילקט משום שהוא קודם הביעור, ואילו בסוף המשנה כתבו שקודם הביעור בנו"ט, ועל כן ביאר את דין הוורד כשיטת הרמב"ם הנ"ל.

אלא שעל קושיית התו"ט תירץ השושנים לדוד שמה שכתבו הראשונים שקודם הביעור בנו"ט אינו לענין שיתחייב לבער כשיגיע זמן הביעור, שלענין ביעור פטור אם קודם הביעור לא היה אלא טעם, וזהו דין הוורד שילקט ואין בו מצות ביעור אף שנותן טעם. ומה שכתבו שקודם הביעור בנו"ט אינו אלא לענין החייב לנהוג בפירות בקדושת שביעית, שיהיה אסור להפסיד את התבשיל, ולעשות סחורה [כוונתו לכאורה שלא ליקח שכר עבור מה שהשביחו הפירות שביעית, וכדברי הירושלמי בפ"ח ה"א שהחנווני לא יהיה מחשב שכרו וכו' אלא על השמן ועל האבטלה. ואכ"מ]. וכ"כ רע"א שם: "דהטעם דאינו חייב בביעור דבלוע בעלמא הוא כמבוער, כדקי"ל לקמן פ"ט מ"ה כרבן גמליאל". דברי ר"ג והחולקים התבארו לעיל. והיינו שמבאר את המשנה בסופ"ז עפ"י ר"ג. לדבריו מתבארים דברי הירושלמי שהקשה מ"ש ורד חדש בשמן ישן שילקט את הורד מורד ישן שחייב בביעור, ותירץ ר' יוחנן שהם שני תנאים שונים, שלדעת התנא הראשון טעם כמבוער, וכו"ג, ולתנא השני אינו כמבוער. ואילו ר' זירא תירץ שטעם כמבוער כו"ג, אלא שרישא בשמן של שישית ועדיין לא הגיע זמן הביעור, ולכן ילקט קודם זמן הביעור, ובורד ישן בשמן של שמינית עבר זמן הביעור בעוד הורד בתוכו, וכבר נאסר, ודינו כדן מאכלות אסורות שגם טעמו נאסר. וכ"כ החכמת אדם (בשע"צ פי"ט, ובבינת אדם אות ב).

וכדברי רע"א ודעימיה בביאור דברי רבן גמליאל כבר כתב התוס' בפסחים (נב. ד"ה הכובש), ע"ש שכתב שזו סברא שטעם אינו חייב לבער, ור"א שחולק הוא משום שלמד כן מפסוק. וכן מבואר ברמב"ן עה"ת בפרשת בהר.

גם במעשר שני בפ"ה מ"ו נחלקו בזה התו"ט ורע"א. במשנה שם מובא שלבית הלל תבשיל של מעשר שני הרי הוא כמבוער. ורבים מהראשונים פירשו שם שהנידון בהתערבו מקצת מפירות מע"ש בתבשיל, וא"צ לבערו בזמן ביעור מעשרות [בפסח של שנה רביעית ושביעית. וראה בתנובות שדה גליון 119 שהרחבנו בדין זה]. והוסיף רבינו עובדיה שם וכתב שה"ה בפירות שביעית שהתערבו בתבשיל אין צריך לבער [ומקורו ברא"ש שם. אלא שברא"ש לא הזכיר כלל שדין זה נאמר על ביעור מעשרות, אף שזה הנידון שם, ולכן יש רגלים להנחה שנפלה שם טעות]. ותמה על כך התו"ט וז"ל: "ועוד, דטעמא דכתב הכא כיון שאין ממשן ניכר אינו עולה לשביעית, דהא גבי שביעית אזלינן בתר טעמא אע"פ שאין הממש ניכר, כדתנן התם סופ"ז". הרי שמוכיח ממשנתינו שטעם אינו כמבוער. ובתוספות רע"א שם תירץ: "כבר הראיתי לדעת בשביעית ספ"ז ובפ"ט מ"ה דלא אזלינן בתר טעמא רק לאוכלו בקדו"ש, אבל לא להתחייב בביעור".

העולה לדינא לדעת רע"א - שלושה חילוקי דינים נאמרו לגבי טעם של פירות שביעית. לגבי קדושת שביעית דינו בנו"ט במינו ושלא במינו. פירות שנתנו טעם אחר זמן הביעור אוסרים במינם במשהו, ושלא במינם בנו"ט. ואילו תבשיל שקיבל טעם מפירות שביעית קודם הביעור, והאיסור עצמו כבר הוצא, אין חייבים לבער. יש להוסיף שכן הדין גם בתבשיל שנימוח בו ממשות של פירות שביעית לפני הביעור, דינו כמבוער בזמן הביעור, כדמוכח ממש"כ במע"ש שם. וכדברי רע"א מבואר להדיא בתוס' בפסחים שם, וכן משמעות דברי הרא"ש ורע"ב במס' מע"ש שם, וכמוש"כ השושל"ד בתוס' חדשים שם. ואילו התו"ט שחולק על כך סובר כדעת הרמב"ם שלא אמרינן תבשיל כמבוער. ואמנם בפ"ט מ"ה בדברי רבן גמליאל שכ' שהטעם אינו מחייב ביעור, והלכה כמותו, נשאר התו"ט בתימה שלפי זה יוצא שהמשנה בפ"ז הנ"ל אינה להלכה [כמו כן, אם הלכה כר"ג, נופלת קושייתו שהקשה במע"ש שטעם חייב ביעור, והוכיח מפ"ז, והרי הלכה כר"ג!]. ואמנם לפי רע"א הנ"ל לא קשה כלל, וכמבואר.

ולפי זה, האמור בסיפא דמתניתין שטעם אוסר הוא כשממשו מעורב וניכר לאחר הביעור, וכמבואר בר"ש, וזהו דין ורד ישן שכבשו בשמן חדש, שמאחר שהפרי חייב בביעור, טעמו אינו כמבוער כמו בכל מאכלות אסורות. ומש"כ הר"ש קודם הביעור בנו"ט הוא לענין הנהגות קדו"ש, כגון סחורה והפסד, שדינם בנו"ט.

אלא שאכתי צ"ב בשיטה זו מ"ט לאחר הביעור אוסר במינו במשהו, הא אז הוי דבר שאין לו מתירין, ומה תירצה הגמ' שהובאה לעיל על השאלה מ"ט דבר שאין לו מתירין אוסר במשהו? ואף במקרה שנתערבו קודם הביעור אין לומר שמאחר שכשנתערבו היה היתר ע"י אכילה, חשיב דבר שיש לו מתירין אף כשעבר זמן הביעור, שהרי לכשיגיע הזמן הפך האיסור לדבר שאין לו מתירין [כשם שדבר חשוב שהתערב לא בטל, ואם חתכו הכל דינו כאינו חשוב? וצ"ל שהחמירו מדרבנן בדין ביעור, אולי משום שאפשר לאכול בזמנו כדון. וכע"ז כ' הנוב"י שם.

ומש"כ הגמ' שבאין לו מתירין בנו"ט הוא לגבי דיני וקדושת שביעית כגון לאיסור סחורה והפסד, וכמבואר לעיל. ואף שיכול להשתמש בפירות באופן המותר, צ"ל שאין זה חשוב כדבר שיש לו מתירין מפני שיכול לאוכלם, שכן מ"מ לגבי אופן השימוש הנדון, כגון שרוצה לסחור בהם, אין לו מתירין.

והנה לכאורה מתבקש שהרע"א לא אמר שטעם כמבוער לא בדעת הר"ן בנדריים המובא להלן, שסובר במפורש שטעם אינו כמבוער ודינו במשהו, וכן לא בדעת הרמב"ם בפיה"מ שסובר שטעם אוסר מלבד ורד שאינו נו"ט, ולכאורה פשוט לפי הרמב"ם שמייירי קודם הביעור, שהרי כ' שדווקא ורד חדש בשמן שישית אינו נו"ט, וע"כ מייירי כשליקט את הורד קודם הביעור, ולא נשאר הורד בשמן עד הביעור, שאל"כ היה זה ורד ישן. כמו כן, לפי הר"ש עצמו לפי ר' יוחנן יש שני תנאים שנחלקו במתניתין אם ורד בשמן יבער, ובפשטות מחלוקתם היא האם טעם כמבוער, ואם כן דברי רע"א אינם אלא לתנא הראשון לפי ר' יוחנן, או לפי ר' זעירא, שהלכה כמותו. ולפי"ז צ"ע מה הוכיח החזו"א (סי' יא סק"ג) מהר"ן שלא כדברי רע"א, הרי ברור שרע"א מודה שהר"ן חולק, ולא אמר כן אלא בדעת הר"ש ושאר"ר [אף שבלשון רע"א במע"ש ובשביעית נראה שנקט כך כדין פשוט].

*

יש להוסיף בזה שהחור"ד ביו"ד סי' קה סק"ב כ' לבאר כעין רע"א, אלא שלדבריו הסיבה שכשנתן טעם קודם הביעור אינו חייב לבער הוא רק במקרה שנתנית הטעם היתה ע"י כבישה, שכיון שהוא כבוש וגם היתרא בלע, כשיגיע זמן הביעור לא יחול איסור מאחר שאינו טעם גמור שבא ע"י בישול אלא קלוש [כעין דין נ"ט בר נ"ט דהיתרא, שמחמת שטעמו קלוש לא חל איסור]. לדבריו, אם יתבשל ירק קדוש בתבשיל קודם זמן הביעור יהיה התבשיל חייב בביעור אף אם הוציאו את הירק לפני זמן הביעור. והנה לכאורה א"א לפרש כדבריו ברא"ש ובר"ב במעשר שני שנזכרו לעיל, שהם דיברו במפורש על תבשיל ולא על כבוש.

[המשך המאמר בס"ד בגיליון הבא]

בגדר "שמור" האסור בשביעית

כתב הרמב"ם (הלכות שמיטה פ"ד הכ"ד) וז"ל: "מצוות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר (שמות כג יא) והשביעית תשמטנה ונטשתה. וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצוות עשה וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכל מקום שנאמר ואכלו אביוני עמך. ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין ואם הביא יותר מזה מותר" עכ"ל. ובכס"מ הביא בשם המכילתא שבאמת היה צריך לפרוץ בשדהו פרצות רק משום תיקון העולם תקנו חכמים שלא יפרוץ פרצות, אך לגדור אסור, ובמפרשי המכילתא מצינו כמה טעמים לתיקון העולם, השבות יהודה פירש כדי שלא יפסידו העניים את האילנות. ובפ"י הרב זה ינחמנו כתב, כדי שלא יכשלו הרבים בעפר ובאבנים. ובפ"י הרב מי חסד פירש, שלא יצטרכו להוציא הוצאות על הריסת הגדרות ובנייתם אחר השביעית. ובפ"י זית רענן כתב, משום חשש שמא העוברים ושבים שם יחרסו האילנות. ובכל אופן משום תיקון העולם גדרו שלא צריך לפרוץ בה פרצות ממש אלא רק שישאר מקום להכנס לשדהו ואם גדר עובר על מ"ע ד"השביעית תשמטנה ונטשתה", יעוי"ש בדבריהם.

והנה ידועה ומפורסמת מחלוקת הראשונים, על דין "שמור" אם הפירות נאסרים באכילה, כאשר דעת רש"י בפרק לולב הגזול [לט ב] וביבמות [קכב א] כתבו דהגם שהבעלים ששמרו השדה ולא הפקירו הפירות ועברו על איסור הפירות מותרים, אך תוס' [יבמות שם] חולקים וס"ל דמה דאיתא בת"כ "מן המשומר אי אתה בוצר" היינו שהפירות אסורין באכילה. וכתב המהר"י קורקוס על הרמב"ם (פ"ד הכ"ד) שכבר הכריע הרמב"ן כרש"י וגם בתוס' פרק לולב הגזול הקשו על הדעה שאוסרת באכילה פירות שנשמרו ולא תירצו ע"ז דבר, וגם נראה שכן דעת הרמב"ם להתיר.

וראיתי שיש מקום לדון לדעות האוסרים את הפירות השמורים באכילה, מה הדין אם אדם ירד לשדה חבירו בשביעית ומנע בכח גדול וביד חזקה מכל אדם להכנס אל השדה, לקטוף את הפירות, האם לפירות אלו יש דין "שמור" והם נאסרים באכילה, דהנה מצד א' הרי התורה צוותה "והשביעית תשמטנה ונטשתה" ומתי שהשדה בפועל איננה הפקר לא התקיים פה רצון התורה כמ"ש "ואכלו אביוני עמך" ואע"פ שאין זה מדעת ורצון הבעלים הרי בכל זאת לא התקיימה ההפקרה בשדה בפועל, והפירות לא הגיעו להיכן שייעדה אותם התורה, וא"כ שמא נאמר שהפירות נאסרים עכשיו מדין שמור. ומאידך יש לומר שכיון שהוא סתם גזלן בעלמא אין בו זיקת בעלות והוא לא בא מכח בעלים, דהרי השדה אינה שלו גם קודם שביעית, וממילא גם האוסרים יסכימו שבנידוד"ד הפירות מותרים ולא נחשבים ל"שמור" כלל, דלא זה הוא גדר האיסור בשביעית. והנה בהשקפה ראשונה נראה לכל מתבונן כהצד השני, דלמה יאסרו הפרות מצד שמירת אדם זר דאינו בא מכח בעלים כלל ואינו אלא גזלן, ועוד דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו [ואף שגם הבעלים המשמר נחשב ביחס אל הפירות

כ"אינו שלו" ובפרט למ"ד אפקעתא דמלכא מ"מ עדיין יש לו גדר בעלים לדברים מסויימים], ועוד דהלימוד לאיסור שמור הוא כדרשינן בתורת כהנים "את ענבי נזירך לא תבצור" – מן המשומר אי אתה בוצר, וזה הולך על הבעלים.

אמנם יל"ע בזה דהנה בגמ' מנחות (פד ע"א) איתא דשומרי ספיחים השומרים על שדות השעורין המופקדים בשביעית, ונצרכים השעורים לקרבן העומר בבהמ"ק ושומרים הם שלא יכנסו עניים וחיות לאכול התבואה ונוטלים שכרם מתרומת הלשכה, ובתוס' ד"ה שומרי ספיחים שואל, איך יתכן שקרבן העומר יבוא מתבואה שמורה הרי בעינן "ממשקה ישראל" – שכל קרבן צ"ל מדבר המותר לישראל, וכאן התבואה היא שמורה ושומר אסור כמו שראינו ביבמות (קכב ע"א) דעכו"ם שמוכר פירות בשוק בשביעית ואומר פירות של עזקה הן לא אמר כלום, ורש"י הביא ביאור רבותיו שהיינו פירות שומרים שאסורים ועזקה מלשון גדר לו סביב, והביא תוס' שרש"י הקשה ע"ז וכן הערוך לא פירש כאן, ואח"כ כתב שר"ת העמיד דברי רבותיו של רש"י דעזקה היינו משומר, והביא התוס' את התורת כהנים הנ"ל דמן המשומר אי אתה בוצר, וא"כ מוכח דשומר אסור ועפ"י קשה איך הביאו שעורין אלו לקרבן העומר הלא אסורין הן, ובעינן מן המותר לישראל? ותירצו התוס' שמדאורייתא בצירה דווקא אסורה, כמ"ש "ענבי נזירך לא תבצור" אבל לא נאסר התבואה באכילה, וממילא זה דבר המותר לישראל, עוד תירץ דלא חשיב "שומר" דלא היו שומרים ממש אלא מונעים מלכנס שם.

והנה כאן מדובר בשדה של הפקר ואעפ"כ תוס' שואלים שיאסר משום משומר, ולכאורה הרי זו אינה שדה שלהם אלא של הפקר ואינם הבעלים, והאיך יהיה להם תפיסה ואחיזה בשדה עד ששאלו ע"ז תוס' שיאסר משום משומר, ואדרבה שתוס' ישיב על קושייתו שכיון שמדובר בשדה של הפקר ואין כאן בעלים שמכח שמירתן תיעשה התבואה "שמור" [דהרי במילא מוכרח שכאן מדובר בשדות הפקר, כמ"ש במפורש, דאל"כ אז התבואה תאסר משום ספיחין גופא, והיה לתוס' להקשות מדין ספיחין ולא מדין שמור, אא"כ תאמר שספיחין הוא כעין איסור גברא ובאיסור גברא בדרבנן לא אמרינן דין "ממשקה ישראל" וכדאי' בפסחים מח א ודוק], ועכ"פ מהא דהתוס' לא תירצו שאירי בשדות הפקר, ועל כן אין חשש של אפשר ללמוד מכאן שגם שהשומרים הם לא הבעלים עדיין יש כאן גדר שמור.

אלא די"ל שדין מיוחד הוא קרבן העומר, וכדברי הגמ' במנחות (שם) ששאל רב חמא את רב חסדא איך שורפים את קרבן העומר בשביעית הרי פירות שביעית נתנו "לאכלה" ולא לשרפה, וענהו דרחמנא אמר לדורותיכם ואת אמרת תיבטל, ושאלו שוב שיביאו מדאשתקד, וענהו דבעינן "כרמל" היינו רך למלול בשעת קצירה, ושאלו שוב שיביאו כרמל דאשתקד וענהו דבעינן "כרמל תקריב" שיהיה רך למלול בשעת גם בשעת הקרבה, חזינן מהכא, דכיון וחייבה התורה על מצוות הקרבת העומר, לכן בשביעית אנו עושים מה שאפשר בכדי לא לעבור על איסורי שביעית, אבל היכא שא"א גוברת מצוות הבאת קרבן העומר, וא"כ ה"ה בנידו"ד דכיון דא"א באופן אחר התורה החלה על ב"ד ועל שלוחיהם השומרים כח בעלות על שדות אלו כדי שיוכלו לסלק בדין את העניים שבאים ללקוט משדות אלו, דכיון דשדות אלו הפקר הם ובאים העניים תמיד ולוקחים משם וכ"ש בשביעית ד"אכלו אביוני עמך" וגו', צריך לתת מעין כח בעלות לב"ד ולשלוחיהם השומרים לסלק העניים משם [אך נראה דזה לא יעלה יפה עם התירוץ השני בתוס' שם שתירצו, שלא היו שומרים ממש אלא מודיעין להם והם פורשין מאליהם ומובן מפירוש זה דאם בכל זאת לא היו פורשין אין בכח

השומרים לסלקם דא"כ חזר הדין והוי גדר שומרים ויאסר משום "שמור" ואין כאן תירוץ, ודוק]. וא"כ עפ"ז אין מקום למה שכתבנו להוכיח מדברי התוס', כיון שלשדות אלו שנלקחו ע"י שומרי בית הדין יש דין מיוחד.

ושב ראיתי את דברי החזו"א (שביעית סימן י אות ה) שהביא את קושיית התוס' והוסיף לשאול על דינא דגמרא וז"ל: דהיאך בכלל התירו לשמור על ספיחי הפקר אלו הלא איסור שימור הוא דאורייתא לכו"ע, אלא דלעולם אין איסור שימור אלא לבעלים ממש, אבל אינש בעלמא דלא קני לפירות אם הוא אלם ומונע אחרים מליכנס גרמא בעלמא הוא, וכש"כ כאן ששומרין לא לעצמם אלא לצורך הקדש אין איסור שימור, וכיון שאין איסור שימור אין איסור של משומר, וזו כוונת תו' מנחות פ"ד א. עכ"ל. והנה י"ל שהחזו"א הבין שזהו כוונת התוס' אע"פ שאין הכרח בהדיא להבין שזו כוונת התוס' שאין בזה שימור כיון דאינם הבעלים, אבל עולה מכאן כהנ"ל.

וכן ראיתי במנחת אשר (שביעית ס' מ"ח) גבי אחריות של שומרי אוצר ב"ד [אף שהוא איירי באחריות שביעית בתלוש אבל סברתו נכונה להא] באם נגנב מהמחסן של האוצר ב"ד פירות, שיתחייבו השומרין דאף שאין בד"כ שמירה על הפקר, כאן שונה דמכח הפקר ב"ד הפקר יש כח ביד ב"ד להיות כבעלי ממון הפקר ולהעמיד שומר עליהם, עכת"ד.

ומזה נבוא לחקור בבעל שדה שכל שני שבוע באים גנבים לשדה ומכעסו עליהם שומר את שדהו גם בשנת השמיטה וממתין לתופסם, דאם נאמר שכל גדר "שמור" בשביעית זה רק אם מונע את "אביוני עמד" וכן כל מי שמגיע מכח הפקר שביעית, אולם אותם גנבים שלא באים מכח שביעית ממילא מה שיושב ושומר הוא לא בכדי למנוע את האנשים המותרים ע"פ התורה ליכנס, ואין כאן תורת שימור שאסרה התורה. אך מהתוס' הנ"ל ששאל על שדות ספיחין - הפקר הנשמרים לצורך קרבן העומר, הרי הוי שמור דהשומרים מונעים מהעניים מליכנס שם ואע"פ שהעניים מגיעים לשם כל שני שבוע ולא באים עכשיו דווקא מכח הפקר שביעית ואעפ"כ כתב דהוי שמור א"כ גם בשומר מפני הגנבים של שאר ימות השנה עדיין חשיב שמור.

אלא די"ל ע"פ משנת"ל דשמירת שדות ספיחים לצורך הקרבת העומר גדר אחר הוא לה דלצורך הקרבת העומר דחמירא היא ["רחמנא אמר לדורותיכם"] חשיב גדר בעלות מיוחד של ב"ד והשומרים [שלא יהיה כלל מקום לכניסת זרים כנ"ל] וממילא הוי שמור ואין ללמוד מכאן למילי אחרנא. אולם אעפ"כ בנידון שהסתפקנו לבסוף, נראה לומר שמסברא בכה"ג כן חשיב שמור שהוא ממש הבעלים ובפועל לא השמיט את שדהו, לכן אין שום סיבה שלא יחשב כשמור אע"פ שאין כוונתו לשמור מליכנס כולם בשדהו, כנלענ"ד.

המורם מכל האמור:

- א. דאין גדר שמור בהפקר, ולכן אם ירד אדם לשדה חבירו ובכח מנע לאחרים להיכנס שם, אין הפירות נאסרים מחמת זה, ואין כאן איסור "משומר".
- ב. הקרבת העומר הוא דין מיוחד שלצורך קיום המצווה הותר לשומרים לשהות שם מכח בית דין לצורך קרבן העומר ואף שנקראים כעין בעלים, עדיין הפקיעו איסור "שמור" ו"משומר".
- ג. כשהוא הבעלים ממש אף שאין כוונתו כלל למנוע מהפקר אלא מהגנבים, יש לצדד דעדיין איסור "שמור" יש כאן.

תולעים בדגים - גישת הפוסקים לכללים הלכתיים של חז"ל מול מימצאים מדעיים

מבוא

תולעים הנמצאות בבשר הדג או בין הבשר לעור הותרו לאכילה. המקור לכך בגמרא מסכת חולין סז עמוד ב':

"הלכתא קוקאני (פירוש: רש"י: תולעים שבכבד ובריאיה של הבהמה תוס': תולעים שבדגים) אסירי מ"ט מינס ניים ועלי ליה באוסייה (כלומר נכנסים דרך החוטם. ויש הגורסים נכנס באוזנו) דרני דבשרא - אסירי (פירוש: תולעים הנמצאות בין העור לבשר כשפמשיטין הבהמה - אסורות), דכוורי - שריין (פירוש: אותן תולעים בדגים - מותרות). אמר לה רבינא לאימיה: אבלע לי ואנא איכול. א"ל רב משרשיא בריה דרב אחא לרבינא: מאי שנא מהא דתניא ואת נבלתם תשקצו - לרבות את הדרנים שבבהמה? א"ל: הכי השתא! בהמה - בשחיטה הוא דמשתריא, והני, מדלא קא מהניא להו שחיטה - באיסורייהו קיימו; אבל דגים - באסיפה בעלמא מישתרי, והני כי קא גבלן - בהיתרא קא גבלן".

בראשונים נמצאו 2 שיטות בהבנת הגמרא ובפסיקה שיטת הרמב"ם וסייעתו¹ לאסור גם תולעים שבבשר הדג וז"ל הרמב"ם הל מאכ"א פ"ב הי"ז:

"תולעת הנמצאת במעי הדגים ובמוח שבראש הבהמה והנמצאת בבשר אסורה. אבל דג מליח שהתלע הרי התולעת שבו מותרת, שהן כפירות שהתלעו אחר שנעקרו מן הארץ..."

ומבאר המגיד משנה שם שאכן ס"ל להרמב"ם שכל התולעים שנמצאים בדג כשהוא בחיים זה אסור ודווקא אם נוצרו לאחר מיתה מותר, ובזה הוא חלוק מבהמה שאפילו לאחר מיתה התולעים שבבהמה אסורים כיון שהבהמה איננה מותרת אלא לאחר שחיטה.

ושיטת הרשב"א וסייעתו הראשונים² שמתירים תולעים שבבשר הדג ומשמע שההיתר הוא משום שברור לנו שהן נוצרו בדג עצמו ולא באו מבחוץ וז"ל בית הבחירה למאירי על אתר: "מורנא הוא תולעת הנמצא בתוך הבשר הן בבהמה הן בדגים וודאי לא מחוץ באו אלא שם נתהו והוא ענין מינהו גבלי ואמר עליה דבשרא אסיר דכוורא שרי".

¹ בספר התרומה וכן למד בדעתו הרשב"א עמ"ס חולין שם ובשלט"ג על הר"ן סופ"ג דחולין. ובתו"ח כלל מז כתב שכן דעת השערי דורא.

² האור זרוע ח"א - הלכות טריפות סימן תלז, בחינוך מצווה קס"ג, רשב"א תורת הבית הקצר פ"ב ע"ב, ר"ן חולין כ"ד ע"א מדפי הרי"ף ד"ה מורנא.

וכן נפסק ע"י הטור יו"ד פ"ד וזה לשונו: "כל תולעים הנמצאים בבהמה לא שנא במעיה ולא שנא בין עור לבשר כולן אסורים והנמצאים בדגים במעיהם אסורים בין עור לבשר או בתוך הבשר מותרין".

וכן פסק השו"ע יו"ד סימן פ"ד סעיף ט"ז וזה לשונו: "כל תולעים הנמצאים בבהמה... והנמצאים בדגים במעיהם, אסורים; בין עור לבשר או בתוך הבשר, מותרים"

והש"ך שם ס"ק מג מבאר וז"ל: "דמעלמא אתו לתוכם אבל הנמצאים בהם בין עור לבשר שרי דמהם גדלים ולית בהם משום אבר מן החי דהא דגים באסיפה בעלמא סגי להו".

ולעומת זאת, תולעים הבאות מבחוץ אסורות, כפי שמסביר הט"ז יורה דעה סימן פד ס"ק כא על תולעים שנמצאות במעי הדגים שהשו"ע אסר אותם, וזה לשונו: "דמעלמא אתו ונכנסו דרך חוטמו בשעה שהדג ניים".

בימינו נמצאות בדגים תולעים מסוג אניסאקיס שהינה משפחה של תולעים נימיות (שם מדעי: Nematoda, נמטודה) הגדלות וחיות במי הים בכל רחבי העולם, הן במים קרים והן במים חמימים. לדעת המדענים מחזור חייהן של תולעים אלו הוא בים. בים נמצאות ביצים מופרות שמתפתחות לתולעים זעירות ביותר, התולעים הללו נבלעות ע"י דגיגים או סרטנים המצויים בים, את הדגיגים בולעים הדגים הגדולים יותר (אלו המגיעים לשווקים), וממשיכים להתפתח שם. חיות הים אוכלות את הדגים הגדולים, והתולעים מתפתחות שם. עם צואת חיות הים יוצאות לים החופשי ביצים ששוב מתפתחות לתולעים ונבלעות ע"י הדג הבא, וכך זה חוזר חלילה. חשוב לציין כי כל מעבר של התולעת זה שלב נוסף בהתפתחות שלה. כלומר, עם יציאת הביצים מהיונק הגדול, הן שוהות ימים או שבועות בקרקעית הים – תלוי בטמפרטורת המים, וכאן הם בשלב השני. כשהן נבלעות ע"י הסרטנים או הדגיגים הקטנים הן מגיעות לשלב השלישי שלהן, ובתוך הדגים הגדולים הן מגיעות לשלב הבוגר שלהן. כך שבפועל כשהן נאכלות במים הן כבר בשלב של התפתחות ולא בשלב הביצים.

התולעים הללו נמצאות בחלל מעי הדג ועל איבריו הפנימיים כגון על הקיבה, על ביצי הדג ועוד, ולעתים הן נמצאות על הדפנות ולעתים מכוסות בקרום.

בדגים מסוימים הן חודרות לתוך בשר הדג כגון בקוד, בסלמון, בסול, בפלאונדר ועוד) ובדגים מסוימים הן נותרות בדפנות הבטן וכגון בבקלה, בהליבוט, בקינג קליפ, ברוטברש ובעוד דגי ים רבים). ברבים מאוד מדגי הים ניתן למצוא תולעים אלו בחלל הבטן. גם לאחר מיתת הדג התולעים ממשיכות לחיות.

מאידך, לאחר ההקפאה התולעים מתות מיד כשהדג קופא. את התולעים ניתן למצוא בדג לעתים בבודדות ולעתים בעשרות תולעים בכל דג וכגון בבקלה, ברוטברש, בקינג קליפ ועוד).

על פי המידע המדעי הזה הרי תולעים אלו בתחילה היו בים הפתוח מחוץ לגוף הדג ולאחר מכן חדרו לדג. אם כן, הן באו מבחוץ ולפי ההלכה הן היו אמורות להיות אסורות. סתירה זו בין הידיעות המדעיות העדכניות לבין פסיקת חז"ל שמתירה תולעים הנמצאות בין הבשר לעור או בבשר של הדגים, מביאה לפסיקות שונות של הפוסקים בימינו שאותן ננתח.

דעת האוסרים התולעים³

הרב ואזנר בעל "שבט הלוי", בעקבות גילויי המדענים בנושא התולעים, מפקפק בהיתר ולכאורה דעתו נוטה לאסור אכילת תולעים אלו.

ואלו דבריו בשו"ת שבט הלוי חלק ד סימן פג: "אמנם בגוף השאלה אי אפשר להכריע הכרעה גמורה עד שנדע אם יש רגלים לדבר למה שאומרים המדענים הגוים האלה, איברא אם נתברר שיש מקום לאמת דבריהם קשה עלי להתייר ע"פ היסודות שכ' כ"ת"

ודרכו להתמודדות בסתירה לכאורה לדברי חז"ל המפורשים בגמרא כי תולעים אלו מותרות היא, כי התולעים שעליהן דיברו חז"ל הינן תולעים מסוג שונה ועל כן אין סתירה.

"דלשון הש"ס חולין שם דרנא דכוורי ודרנא דבשרא, וסבור אני לומר דחכמינו ז"ל שהם בקיאים בסתרי טבע אלקים ידעו ששם זה הולם רק תולעים שבודאי נבראו מתוך הבשר של דגים או של בהמה ואין ספק על מוצאם דודאי מיני קא גבלי, וע"כ החליטו דשל בשר אסור דבשחיטה תליא, ושל דגים מותר, אבל קבעו זה רק על סוג זה הידוע דנברא ודאי מתוך הבשר עצמו, אבל סתם תולע הנמצא בתוך בשר הדג ואין לנו הבקיאות לדעת אם זה סוג דרנא שנזכר בחז"ל עדיין אין בידינו להתיר... לא באתי כאן לקבוע אם עדותם נכון או לא דודאי פיהם דבר שוא ושכיח טעותא גביהו, מ"מ אם יתברר שכדבריהם כ"ה שיש תולעת כזה ושרשו מבחוץ אין לענ"ד בזה סתירה לדברי חז"ל הקדושים ע"פ מש"כ למעלה"

ובשנת תש"ע כתב גילוי דעת⁴ שבו כתב במפורש שדעתו לאיסור.

וכן הרב ישראל דוב הברשטאם אסר תולעים אלו בקונטרס "ואנכי תולעת" וסמך על דברי המדענים, וכחיזוק לכך שיש לסמוך על דעת המדענים הביא את דעת החזו"א שאסר את התולעים שעל הקרפיון בעקבות גילויי המדענים. דרכו להתמודד עם הסתירה לדברי חז"ל הינה כדרכו של הרב ואזנר, שהתולעים שעליהן דיברו חז"ל הינן תולעים אחרות וז"ל:

"וכמובן כל זה אינו נגד דברי חכמינו ז"ל דודאי אפשר אפילו לדברי חז"ל לתולעים פרטים להתהוות באופן כזה ולעבור כל המהלך הזה וכיון שאין זה נגד חז"ל אי"כ סומכים עליהם כמבואר בכל הפסוקים ועין לדוגמא בחזו"א יור"ד סימן י"ד שקיבל להלכה דעת חכמי הטבע בתולעים שעל הקארפע"ן. ועיין ג"כ בשו"ת אמרי יושר ח"ב סימן י"א שהיה מוכן לסמוך עליהם אפילו לקולא, ובאמת מעשים בכל יום שאנו סומכים על בדיקות של הלאבארטאריומ"ס שלהם בין לקולא בין לחומרא דכל זמן שאינם אומרים נגד חז"ל סומכים עליהם, וכיון שכן התולעים שבניד"ד אסורים, אפילו אם לא היינו מוצאים תולעים רק בבשרם ולא חוץ לבשרם, והא דאיתא בשו"ע סימן פ"ד סט"ו הנ"ל

³ הרב חיים גריינמן, הרב שלמה עמאר, הרב משה שטרנבוך, הרב חיים יוסף דוד וויס, הרב וואזנר, הרב שניאור ז. רווח, הרב ישראל דוב הברשטאם, הרב נתן גשטטנר.

⁴ פורסם בתנובות שדה גיליון 90 עמ' יט בגילוי דעת זה חתמו אף הרב אלישיב והרב קנייבסקי והרב קרליץ.

דתולעים הנמצאים בתוך הבשר מותרים היינו בסתם תולעים שלא נתברר שאתו מעלמא, אבל תולעים שנתברר שאתו מעלמא בודאי אסורים" וכ"כ לאסור הרב נתן גשטטנר בספר "להורות נתן" ח"ט ס' כ"ה. ודרכו להתמודד עם הסתירה לדברי חז"ל היא בהסבר שהטבע השתנה מזמנם של חז"ל ולכן התולעים היום מגיעות מבחוץ וז"ל:

"בנידון דידן שחכמי הטבע אומרים שתולעים הללו שבתוך הבשר באים מעלמא ודאי שיש לחוש לדבריהם, ואין זו סתירה לדברי חז"ל שאמרו שתולעים שבתוך בשר הדג מיניה קא גבלי ושרי, דבכמה ענינים מצאנו שנשתנו הטבעיים, ובודאי שיש לחוש לאיסור"

וכ"כ לאסור הרב שניאור זלמן רווח בשו"ת "שש משזר" בקונטרס "תולעים בדגים" ודרכו להתמודד עם הסתירה לדברי חז"ל היא שהתולעים שחז"ל אחרים והוא מביא דוגמאות לתולעים כאלו שקיימים היום ויש מספר הבדלים בינם לבין תולעי האניסאקיס 1. תולעי אניסאקיס מגיעים בודאות מבחוץ להבדיל מהתולעים של חז"ל שאינם מגיעים מבחוץ. 2. תולעי אניסאקיס נמצאים גם במעיים ונכנסים לבשר לאחר המיתה ותולעי חז"ל רק בבשר וז"ל:

"אם כן מתברר מדעת כל הראשונים המתירים את התולעים שבבשר הדגים שהוא רק משום שלא יכול שהם יבואו מאוזנו או מחוטמו של הדג לבשר הדג, ולכן הם מותרים כיון שוודאי מיניהו קגבלי ומותרים... לפי דבריהם ז"ל במקום שיש אותם תולעים גם במעיים, ויש את כל הסימנים שהם באים מבחוץ, והם נמצאים גם בחתיכות הבשר אפילו לא יהיה אלא ספק הרי ספק דאורייתא לחומרא ויש לאוסרם כדן תולעים של שרץ המים שאסורים. וק"ו בנידו"ד שוודאי אנו יודעים שהם באו מבחוץ והם אף נמצאים במעיים ואנו רואים את סימני החדירה שלהם לתוך הבשר, מי יתיר בזה?!"

"כיון שתולעת זו באה מבחוץ ונמצאת בבטנו של הדג, הרי שהיא אסורה והיא שונה משאר תולעים שבבשר הדגים שאין ידיעה לגבי מחזור חייהם, והם בחזקת מותרים. כגון הטפיל כעין גרגר אורז הנמצא בדג אלסקה פולוק. או האספורוזואים הנמצאים בתוך בשר הבקלה ועוד. ובפרט שתולעים אלו נמצאים רק בבשר הדג ולא מצאנו אותם בחלל הבטן או במעיים. ולהבדיל מאניסאקיס שנמצאת גם בבשר וגם במעיים."

"תולעים אלו הגדלים בים החופשי, ונכנסים לדג דרך פיו ועקב לחצם בתוך המעיים הם יוצאים לחלל המעיים וחיים שם. [ואני ראייתי ולא זר את אותם תולעים בדגים הנז' כשהם חיים בחלל המעיים ואף צילמתי סרט כיצד הדגים חיים בחלל בטן הדג. ואף צילמתי את החורים שהם יוצרים עם כניסתם לבשר הדג] ודעת המומחים שכניסתם לבשר הדג היא רק לאחר מיתת הדג כשהדג כבר אינו יכול להתנגד והם עדיין נשארים חיים ואזי הם חודרים לבשר הדג ויוצאים ונכנסים, ורק לאחר הקפאת הדג הם מתים מחמת ההקפאה ואותם שבבטן מתים בבטן ואותם שנכנסו לבשר מתים בתוך הבשר וז"ל כיון שאנו עוסקים בתולעים שוודאי באו מבחוץ, ואף בהיותם בתוך הדג הם חיים כל הזמן בחלל המעיים של הדגים שלכו"ע תולעים שבמעיים אסורים מדין תורה כדן שרץ המים. א"כ מה בכך שהם אח"כ נכנסו לבשר הדג, ומה הצדדים ההלכתיים שיש להתירם? ואף אם לא נקבל את דעת המומח חים ונאמר שהתולעים נכנסו

לבשר הדג בעודו חי, מה זה יעלה או יוריד, הרי זה ברור שהתולעים באו מבחוץ, ואם כן בטל כל ההיתר של "מיניהו קא קגבלי".

דעת המתירים

בשם הרב משה פיינשטיין מובא בשו"ת משנה שלמה⁵ סי' ל"א של הרב שלמה גראס כי התולעים מותרות על אף מחקרי המדענים הואיל וכך פסק השו"ע. מדעה זו עולה כי אין הוא מתחשב בדעת המדענים כי התולעים הגיעו מחוץ לדג לעומת דעת חז"ל כי התולעים נוצרו מהדג עצמו.

הרב משה ויא מביא בספרו "בדיקת המזון כהלכה"⁶ בשם הרב אוירבעך והרב קרליץ, כי מכיוון שהמדענים טוענים שאין מציאות שהתולעים נוצרות בבשר הדגים, הם סותרים לדברי חז"ל, ולכן אין לקבל את דעתם, ואנו לא זזים מפסיקת השו"ע.

גם הרב בן ציון ואזנר, בנו של בעל "שבט הלוי" בחוברת "אור ישראל" שנה ב' גיליון ב', התיר תולעים אלו ונקט בגישת הקודמים וניסח את היחס לקביעת המדענים בצורה חריפה וז"ל:

"היעלה על הדעת שאבותינו ורבותינו ז"ל שכל רז לא אניס להם נעלם מהם טבע הבריאה מאז שניתנה תורה או נעלם מהם החילוקים שיש לחלק בזה ונמצא שיצא ח"ו מכשול מתחת ידם בהוראה זו ..... אבל האמת הוא שגם אם יבואו חכמי הטבע ויראו לנו בחוש ובעין שאכן נשתנה הטבע מ"מ דבר ה' יקום, ואנו מדברי השו"ע לא נזוז וכמו שכבר הניח המהר"ם שיק ז"ל בזה כלל גמור ונוקב בתשובתו המפורסמת לעניין מציצה וכך כתב שם ואידך נבטל דברי אלוקים חיים ואפשר שהוא הלכה למשה מסיני מפני אומדנה וסברת הרופאים וכו'.... על כרחך הכלל הוא דשינוי העיתים אי אפשר לומר בתרי אנפין, בדבר שהוא הלמ"מ, אי אפשר לומר שינוי העתים, שדברי אלוקינו קיים לעולם... ועל כרחך "או שלא נשתנו או שאפילו נשתנה מכל מקום אסור" עכ"ל וכמה נכונים ומתאימים דברי קדשו ז"ל ממש לעינינו

כלומר, לא משנה מה העובדות, ברגע שנקבעה ההלכה עפ"י חז"ל אין לזוז מהפסיקה כי זו הלכה למשה מסיני שלא ניתן לשנות.

והוא מוסיף טיעון נוסף, שדברי המדענים הינם השערות והם מחליפים דעותיהם כל הזמן, ולכן לא ניתן לסמוך על דבריהם וז"ל:

"ובר מן דין ומן דין, הלא ידוע ומפורסם, שהחוקרים מחליפים שיטתם חדשים לבקרים, וכמו שכבר לעג להם הכרתי ופילתי (ויד סי' מ') שכתב שם וז"ל, ובפרט יסודות חכמי הטבע, בנו עפ"י נסיון, היום היתה ההסכמה כך, וכאשר באו אנשים שראו ההיפך, "אף הם נזרו אחור מהסכמתם, ועשן כלל אחר", וכן תמיד וכו' עכ"ל, וביותר הדבר הוא כן בעניינינו, כי גם מסקנתם בענין השרצים אינה תואמת ביניהם, אלא זה אומר כך וזה אומר כך...וע"ז נבוא ונסמוך לדחות המוסכם לנו בתוה"ק, אתמהה"

⁵ תשנ"א, ירושלים

⁶ עמ' 112

טיעון נוסף מעלה⁷ הרב ויא בשם הרב אליהו פאלק, שהואיל והתולעת בהיותה במים מחוץ לדג גודלה מיקרוסקופי ולא ניתן לראותה בעין, היא נחשבת עפ"י ההלכה כאילו אינה קיימת ומותרת וז"ל:

"ידידי הרה"ג אלי' פאלק... כתב סברא להיתר, מאחר והתולעת בהיותה בים הפתוח מחוץ לדג, היא בגודל מיקרוסקופי, ואי אפשר לראותה בעין נחשב הדבר עפ"י ההלכה כאילו אינה קיימת ומותרת. ורק כאשר היא בתוך הדג ששם היא מגיעה לגודל הנראה לעין נחשב כאילו רק אז "נולדה" כשהיא בתוך דבר תלוש ואף פעם לא פירשה ממנו והיא מותרת"

כלומר, הוא מקבל את עמדת המדענים, אך טוען כי ההלכה נקבעה לפי מראה העין הבלתי מזוינת, והואיל והתולעים מחוץ לדג הינן בגודל מיקרוסקופי ורק בתוך הדג הן בגודל הנראה לעין, הן נחשבות הלכתית מחוץ לדג כאילו אינן, ובתוך הדג כאילו נוצרו שם, ולכן אין סתירה בין המדע לחז"ל.

באופן קצת שונה הסביר הרב יהונתן שמחה בלס במאמרו בתחומין ל"ב⁸, שהואיל והתולעים שמחוץ לדג הינן בגודל מיקרוסקופי ובתוך הדג בגודל הנראה לעין, אזי מבחינה הלכתית נקראים שרץ הנוצר בדג כי ההלכה נקבעת לפי מה שמשיג האדם בחושיו, ולא מכיוון שבחוץ נחשבות התולעים כאינן, וז"ל:

"המדע אינו קובע "שם שרץ" להלכה. חז"ל קבעו שתולעי בשר "מיניה קא רבי" כיוון שכך נראה בעיני בני אדם. הם לא נעזרו במתודולוגיה מדעית ולא ערכו ניסויים, גם כשאלה לא דרשו מכשור מיוחד שחסר להם שכן המתודולוגיה המדעית איננה רלוונטית להכרעת ההלכה בדיני תולעים. הסיבה שההלכה אינה מתחשבת ביצורים מיקרוסקופיים איננה משום שהם בטלים מחמת קוטנם, אלא משום שהשמות שבהם משתמשת התורה (ביניהם "שם שרץ") נקבעים לפי מה שמשיג האדם בחושיו".

כלומר גם הוא מקבל את דעת המדענים, אך טוען שההלכה נקבעת לפי חושיו של האדם והמתודולוגיה המדעית לא רלוונטית לקביעת ההלכה, ולכן אין סתירה⁹.

סיכום

ראינו כי לשיטת האוסרים את התולעים על סמך הממצאים המדעיים העדכניים יש שתי דרכים להתמודד עם הסתירה לדברי חז"ל, שהתירו תולעים שבתוך הבשר, והן:

- א. התולעים שעליהן דיברו חז"ל אחרות ולכן אין סתירה.
- ב. הטבע השתנה מזמן חז"ל.

⁷ "בדיקת המזון כהלכה", עמ' 111

⁸ "טפילים בבשר דגים שיטות מדעיות בקביעת שם שרץ", תחומין ל"ב, עמ' 401-393

⁹ על טענות אלו שהגודל מיקרוסקופי ולא נראה בעין אדם טוען הרב שניאור רווח בשר"ת שש משור כי אין המציאות כך וכי ניתן לראות את התולעים בעין אדם וז"ל: "ואותם שרצו להתיר משום הסברא שהתולעים נבלעים ע"י הדגיגים בהיותם ביצים שאינם נראים לעין, הנה כאמור המציאות אינה כך כיון שאין הביצים יכולים להתפתח אלא בטמפ' המים ורק על קרקעית הים, ורק את שלב הזחל ששט במים יכולים הדגיגים והסרטנים לבלוע, והם כבר נראים לעין רגילה. וכל מי שעוסק בתחום מאשר עובדה זו. זאת ועוד, הרי גם לדעתם מ"מ כיון שבוודאות יש ביצים שכן מתפתחים במים שהרי לא כולם נבלעים ע"י הדגיגים וחולים בשלב זה גם נבלעים ע"י הדגיגים, אם כן לא יהיה אלא ספק, וספק דאורייתא לחומרא".

לעומתם, לשיטת המתירים את התולעים למרות הגילויים המדעיים העדכניים, יש שלוש דרכים שונות להתמודד עם גילויי המדע והן:

- א. ההלכה נקבעת עפ"י דברי חז"ל ולא משנה מה המדע אומר.
- ב. מכיוון שהמדענים משנים את דעותיהם מדי כמה שנים לא ניתן לסמוך על דבריהם אלא על דברי חז"ל.
- ג. ההלכה נקבעת עפ"י חושיו של האדם והמתודולוגיה המדעית לא רלוונטית לקביעת ההלכה, ולכן אין סתירה.

שיטות אלו מתאימות לשיטות העיקריות שמביא הרב פרופ' שטיינברג באינציקלופדיה ההלכתית הרפואית¹⁰ כדרך להתמודד עם מימצאים מדעיים ודברי חז"ל. גישות אלו של הפוסקים ביחס לסתירות הביאו אותם לפסיקה שונה בנושא זה.

¹⁰ אנציקלופדיה הלכתית רפואית כרך ג', ירושלים: המכון ע"ש ד"ר פלק שלינגר לחקר הרפואה על פי התורה ליד המרכז הרפואי שערי צדק, תשמ"ח

הערת העורך: לעניין למעשה, עיין בגליונות תנובות שדה בשנים האחרונות, מכתבי תורה והלכה של הר"ה ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א עם רבנים ופוסקים מהארץ והעולם, וכן פסיקותיהם ומכתביהם של גדולי הפוסקים בזמנינו אשר מהם עולה שיש לנהוג בתולעי אניסאקיס בדגים כבאיסור אכילת שרצים דאורייתא ללא הוראת היתר או לכה"פ ספק איסור דאורייתא, ועל מכתבים כעין אלו חתמו בכתב ידם גדולי דורינו שליט"א, ולהלן מכתבו של ראש המכון שליט"א אל הגאון הגדול הגר"ש בן שמעון שליט"א, שביקשו לתמצת את דיעות גדולי דורינו בסוגיא זו, וממנה ילמד המעי' את דעות האוסרים והמתירים. המאמרים ומכתבי ההלכה מופיעים גם בשו"ת שש משור ח"א בקונטרס תולעים בדגים וניתן לעיין שם באורך בפרטי הדברים ומקורותיהם.

מכתב ובו תמצית סוגיית תולעים מסוג אניסאקיס

יום א כב כסלו תשע"ה

אל מעלת מו"ר ועט"ר

הגאון **רבי שלמה בן שמעון שליט"א**

שלום וברכה!

לבקשת מוריניו שליט"א, אתמצת לדפים בודדים את כל סוגיית תולעים מסוג אניסאקיס בדגים ואת הדעות השונות.

ואולם עיקרי הדינים והרחבתם אפשר לראות באריכות מרובה בספרי שו"ת שש משזר בחי"ד בקונטרס שלם שהולך סביב סוגיא זו, והבאתי שם גם את דיעות המתירים, עם כל תשובותיהם המלאות על מנת שיהיה כשולחן ערוך לפני כל לומד, והבאתי שם גם מה שנלענ"ד ומה שבעניתי השבתי על ההוכחות שלהם, ואדרבה הבאתי הוכחות מן הסוגיא ומהראשונים, שנראה כמו להדיא שתולעים אלו אסורות, ושוב הבאתי בזה דעת חכמי הדור שליט"א ועוד מאז ראיתי עוד מתשובות אחרונים נוספים שכתבו לאסור ואציינם כאן והכל בתמצות וכאמור.

השינוי בתולעת זו משאר תולעים שבדגים:

תולעת אניסאקיס, נמצאת בתוך בני המעיים ממש [במקום שבא עם המזון], ונמצאת גם על דופן המעי, על איברי הפנים, בדפנות הבטן, וגם נכנסת לתוך הבשר, ובכל המקומות היא אותה תולעת, וממילא היא אסורה היא כדין שרץ המים כיון שהכל תולעת אחת. ושונה היא מתולעים אחרות שנמצאות רק בבשר ואין מוצאים אותם כלל בבני המעיים, שהם מותרות הלכה למעשה גם בזמנינו באותם דגים שהם נמצאים, ובהכרעת השו"ע, ותולעים אלו המותרות, נמצאות בדגים שונים ובימות שונות בעולם עד ימינו אנו, ועליהם כתב ופסק מרן השולחן ערוך להלכה ביו"ד סי' פד סעי' טז, שאין אסורים תולעים אלו.

ההכרעה הנזכרת, הגיעה לאחר דרישות וחקירות רבות בארץ ובעולם, וכתבתי את כל המקורות ופירוט המחקרים באריכות מרובה בספרי תולעת שני כרך שני, וביתר הרחבה בשו"ת שש משזר בכרך א בסוף חלק יו"ד הבאנו שם קונטרס ארוך עם כמה תשובות הלכתיות בנידון זה, וגם כמה תשובות מחכמי הדור ובראשם גדולי הדור, מה שכתבו בזה גם מדיעות האוסרים וגם מדיעות המתירים.

מקור הדין בסוגיא:

עיקר הדיון הוא על הסוגיא בחולין דף ס"ז ע"ב, אמר רב ששת בריה דרב אידי קוקיאני אסירי, מ"ט? מעלמא אתו. ובכמה מקומות בתשובות שם, [וביניהם בריש ס' יד שם] כתבתי שהעולה מדברי הגמרא: שתולעים מסוג דרני – והם הנמצאים בין העור לבשר – מותרות כי בהיתרא קא גבלן. ומאידך תולעים שבמעיים פשיטא לגמרא שהם אסורים כיון שהם באים עם המזון ובוודאי מבחוץ, ומחדשת הגמרא שגם תולעים שנקראים קוקיאני – שהם בריאה או בכבד [ולפי רבינו גרשום הם תולעים שבראש] – אסורים הגם שהם אינם בבית הרעי וא"כ לא באו מהמזון, מ"מ אסורים כיון שהם מבחוץ ונכנסו מאוסייה או מאודניה. [והגם שרש"י ז"ל פירש את עיקר הסוגיא על בהמה ולא על דגים כבר כתב מרן בבית יוסף ביו"ד פ"ד שמסתבר שגם לרש"י תולעים אלו יהיו אסורות גם בדגים, עי"ש]. ועוד הוכחתי שממהלך הסוגיא מתברר שלא בתולעים כגון אניסאקיס קמיירי, שהרי מכל מהלך הסוגיא שהדגישה הגמ' שמדובר על תולעים שאינם משתכחי בבית הרעי אלא רק בשאר איברי הפנים, מוכרח שלא עסקה הגמ' אלא בתולעים שנמצאים רק באותם איברים ולא במעיים ועל כן נזקקה לחדש שעיליה מאוסייה, אך אם אכן הם נמצאים גם בבית הרעי ברור ופשוט לגמרא שהם יהיו אסורים אף שהם קוקיאני ונמצאים בשאר איברים. ואם כן נידו"ד של תולעת אניסאקיס שנמצאת בתוך המעיים ממש תהיה אסורה אף אם היא נמצאת מחוץ למעיים על שאר איברים כיון שהיא הולכת מהכא להתם. ורק בסוג של קוקיאני שנמצאים רק בשאר איברים ולא במעיים נזקקה לחידוש שעיליה ליה מאוסייה.

ועוד ביארתי שם את צורת המעבר של התולעים מהמעיים או מאוסייה אל חלל בטן הדג, ועוד הוכחתי שכל המעיים הנז' בגמ' כולל את כל חלל הבטן, ועכ"פ כתבתי שם שבשאר תולעים שבבשר העיקר להלכה כשדעת שאר הראשונים שכן פסק מרן השו"ע, וכל זה הגם שדעת הרמב"ם (מאכל"א פ"ב הי"ז) שתולעים שנמצאים בדג מחיים אסורים, ומשמע אפילו בבשר הדג, [והארכתי לבאר את דבריו ז"ל בסו"ס תולעת שני כרך שני בבירורי הלכה ס' ה' ואילך], מ"מ דעת שאר הראשונים כדניא דגמרא כפי שנתבאר לעיל שבין עור לבשר מותר אפילו כשזה מחיים. והוסיפו להתיר גם בתוך הבשר, ואסרו רק אותם שנמצאים בבני המעיים או כיוצא בהם (וכלשון מרן בבית יוסף) שזה בכל מקום דאיכא למימר בהו דאתו מעלמא. אלא שכל זה מחמת הטעם שכתבו רוב ככל הראשונים שזה מחמת שמיניהו קגבלי, אך אה"נ אם נכנסו עם המזון אל בני המעיים לית מאן דפליג שזה אסור, ולפי כל זה כתבתי שברור שתולעת אניסאקיס, אסורה לחלוטין בלא ספק.

ובתשובות שם, דנתי באופן חייה של תולעת זו, בגודלה בזמן כניסתה לדג, אופן מעברה מהמעיים לחלל המעיים ואל הבשר, וזמן המעבר אם מחיים או לאחר המוות [ואגב כאן המקום להזכיר כי קבוצת מומחים ואברכים בארה"ב שחשבה שעיקר האיסור שכתבנו זה מחמת הכניסה לאחר המוות, ועל כן טרחה והגיעה ובדקה דגים מיד לאחר הדייג בארה"ב, ושלחו שני דוחות, כאשר בדוח השני שהתאריך שלו היא א' אלול תשע"ד, מצויינים תוצאות הבדיקות שנערכו בט"ו באב תשע"ד, והתוצאות שם הם כדלקמן: 1. ראינו תולעים בחלל הבטן, על

איברים הפנימיים (דקין, כבד, וכדומה) גם ברגעים אחרי שניצודו. 2. ראינו תולעים בבשר גם ברגעים אחרי שניצודו. 3. ראינו תולעים בפנים הדקין מעורב עם הפרש גם ברגעים אחרי שניצודו וגם כשתי שעות אחרי שניצודו. 4. ראינו חורים בדקין עם קורט דם כשתי שעות אחרי שניצודו כנראה מתולעים שנקבו הדקין. 5. ראינו תולעים תחובים בעובי הדקין וחציו בתוך הדקין בפנים וחציו בחוץ גם ברגעים אחרי שניצודו וגם כשתי שעות אחרי שניצודו. 6. בדגי סלמון באותו דג שראינו תולעים בבשר ראינו תולעים גם בהדקין בפנים. 7. התולעים הנמצאים בבשר על האברים הפנימיים והבני מעים ובתוך הבני מעיים הם דומות ומכוונות בגודלם ובעוביים (רק שבתוך הבשר של halibut הם לפעמים יותר עובים וצבועים). ועל פי זה החליט הרב מנירבאטור שליט"א, שלא לייצר שלמון בשימורים. [וכל זה אני מציין כיון שלצערי לאחר הדוח הראשון שלהם, היה נראה שהם מצאו היתר כי הם ראו שהתולעים היו מחיים, וכבר צהלו כמה מומחים שהנה מצאו טעות בדברינו, כאשר לצערי לא ראו את אשר כתבנו, גם לאחר המחקר בנורבגיה ששם בבירור התולעים חדרו לבשר רק אחרי המוות ואת זה ראינו בעינינו באלפי דגים, ואפשר שיש שינוי ממדינה למדינה, ועוד שמעולם לא העליתי על דעתי שזו סיבת האיסור, וכתב כתבתי בתשובה (בס' יד בשו"ת שש משזר שם) בזה"ל: וכאן המקום איתי להדגיש, כי מעולם לא כתבתי שסיבת האיסור משום שהם נכנסים לאחר מיתה, ורק הבאתי את הדברים כתוספת לאחר מה שראיתי בעיני, וגם ראיתי למומחים שכתבו זאת והבאתי דבריהם כלשוונם, במאמרי שם. אולם בודאי שגם אם הם כולם או חלקם או מיעוטם נכנסים מחיים עדיין הם תולעים שבמעיים ומקורם מבחוץ ודין שרץ עליהם ואסורים באיסור שרץ המים.

מסקנת הדברים:

הנה בקונטרס שבשש משזר שם, הבאתי כאמור את הדיעות השונות בפוסקים, וכאן אתמצת את הדיעות השונות כפי שהבאתי שם, וכן מעט ממה שהתווסף לי אח"כ.

דעות המתירים:

הגאון רבי **משה יהודה לייב לנדא** – בקונטרס פעמי יעקב (אלול תש"ע עמ' צט).
הגאון רבי **ישראל הלוי בעלסקי** – רב פוסק מערך כשרות OU ארה"ב. במכתב שפירסם בי"ח סיון תש"ע.

הגאון רבי **משה ראטה** – דומ"ץ קארלסבורג בתשובה מתשס"ט הובא בשש משזר בקונטרס ס' י.

הגר"פ **אליהו פאלק שליט"א** – בשל שו"ת מחזה אליהו ומרבני מנצ'סטר – בכמה תשובות בד"א.

הגאון **הרמח"א פדווא שליט"א** – אב"ד התאחדות החרדים בלונדון במכתב מיום יד סיון תש"ע.

הרה"ג **משה ויא** – בספרו בדיקת המזון ובמכתב שכתב אלי בחודש אייר תשס"ה ונדפס בקונטרס שבשש משזר בס' ב.

הרה"ג **מרדכי זילבר** – כשרות בעלזא, בשני מכתבים שכתב אלי ונתפרסמו עם מו"מ בדבריו בקונטרס שבשש משזר ס' ד.

דיעות האוסרים:

הגרי"ד הלבפשטאם זצ"ל - קונטרס ואנוכי תולעת.

הגר"נ גשטטנר זצ"ל - שו"ת להורות נתן ח"ט יו"ד סימנים כג-כה, ובחתימתו על המכתב של בעל שבט הלוי (שיבדל"א) מיום ט אייר תשע"ד וכתב שם דפשוט שהתולעים אסורים וחלילה להקל.

מרן **הגרי"ש אלישיב** זצ"ל:

1. מכתב ראשון - פרשת שמיני תשס"ח [הובא בקונטרס בסי' ה].
2. מכתב שני - יב ניסן תשס"ט [הובא בקונטרס בסי' כה מכתב ב].
3. מכתב שלישי - ט אייר תש"ע הצטרף לחו"ד של בעל שבט הלוי [הובא בקונטרס שם מכתב ד].
4. מכתב רביעי - יח אייר תשע"א [חתם על מכתב רבני ארה"ב לאיסור והוסיף בכת"ק שכנים דברי האוסרים].
5. מכתב חמישי - שנכתב על לוגו של הרב אלישיב מיום כד סיון תשע"א, ושוב כתב בחריפות יתר, על חומרת האיסור וביקש מהרבנים ומועדי הכשרות שלא להטות את הרבנים בדרך עקלקלות להתיר.

מרן **הגרש"ה ואזנר** (שליט"א):

1. שו"ת שבט הלוי ח"ד יו"ד סי' פג.
2. שו"ת שבט הלוי ח"ז יו"ד סי' קכז.
3. מכתב שנכתב ע"י הגרמ"ש קליין לאחר שישב בקודש פנימה, מיום ו ניסן תשס"ט.
4. מכתב בכ"ק של בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע, וכתב שם שפשוט וברור שזה איסור תורה [והובא בקונטרס שם סי' כא מכתב ד].
5. מכתב מיום ב כסלו תשע"א.
6. מכתב מיום יח אייר תשע"א [חתם על מכתב רבני ארה"ב לאיסור והוסיף בכת"ק שכבר גילה דעתו בזה בשו"ת שבה"ל ח"ג].

הגאון רבי **ניסים קרליץ** שליט"א:

1. מכתב מיום ז מרחשון תש"ע
  2. הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע.
- יש מי שאמר שהגר"נ קרליץ חזר בו להיתר, ולא שמעתי זאת מבר סמכא, ועדיין כתב ידו מעיד להדיא שדעתו לאיסור.

הגאון רבי **משה שטרנבוך** שליט"א:

1. בתשובה להגר"ד הלבפשטאם זצ"ל בקונטרס ואנוכי תולעת.
2. כן אמר לי בעל פה.
3. הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע.

הגאון רבי **חיים גריינמן** (שליט"א):

כך אמר לי בעל פה כשזכיתי לשבת עמו פא"פ, ועוד כך נאמר לי להדיא ע"י בני ביתו, והבאתי דבריהם בקונטרס שם בס' א.

הגאון רבי **משה הלבפשטאם** שליט"א – דומ"ץ בעיר אנטוורפן:

1. בכמה שיחות עמו בעל פה.
2. בשיחה פא"פ בביתי לפני כשנה.
3. בתשובה הלכתית ארוכה ומנומקת, והביא דבריו הגר"ר אייפרס מהולנד בשו"ת שלו בחי"ד ס' קיג.

הגאון רבי **חיים קנייבסקי** שליט"א:

1. בשיחה עמו בביתו כאשר הראיתי לו את הטפילים.
2. הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע.

הגאון **הרח"ד וויס** שליט"א – בספרו שו"ת ויען דוד ס' קיד.

הגאון רבי **משה סופר** שליט"א – ראב"ד קהילת פאפא ירושלים, בתשובה שכתב על דברי הגרמי"ל לנדא, והובאה בשלימותה בקונטרס שבספר שש משזר [בס' כ].

הגאון רבי **שרגא פיול הכהן** שליט"א – מח"ס בדי השולחן, חתם על מכתב הרבנים בארה"ב מיום ח"י אייר תשע"א, על איסור תולעת אניסאקיס.

הגאון רבי **דוד פיינשטיין** שליט"א – חתם על מכתב הרבנים בארה"ב מיום ח"י אייר תשע"א.

הגאון רבי **אהרון משה שכטר** שליט"א – חתם על מכתב הרבנים בארה"ב מיום ח"י אייר תשע"א.

הגאון רבי **שמואל אויערבך** שליט"א – הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע. והוסיף וכתב שאין למתירים לתלות בוקי סריקי באביו רבן של כל ישראל מרן הגרשז"א זצ"ל.

הגאון הראש"ל רבי **שלמה משה עמאר** שליט"א:

1. בתשובתו שנתפרסמה בראש ספר תולעת שני כרך ב, ובשש משזר בקונטרס הנז' בס' ג, וכתב שם שחלילה להקל בזה.
2. הצטרף וחתם על מכתב בעל שבט הלוי מיום ט אייר תש"ע.

הגאון רבי **רפאל אייפרס** שליט"א – דומ"ץ באמסטרדם – הולנד, בשו"ת שלו סי' קיג.

הגאון רבי **מרדכי גרוס** שליט"א – דומ"ץ חניכי הישיבות:

1. מכמה שיחות ופגישות פא"פ בדין זה.
2. במכתב, ראה בקונטרס שבשו"ת הנז' סי' כא מכתב ב.

הגאון רבי **מרדכי משה קארפ** שליט"א – דומ"ץ קרית ספר:

1. ליווה אותנו לכל אורך המחקר ובבתיהם של גדולי ישראל.
2. כתב קונטרס והייתם קדושים בדין זה לאסור תולעים אלו.
3. כתב והשיב תשובות רבות בהלכה, ראה בקונטרס שם, סי' ה. סי' יא. סי' יג. סי' כא מכתב ב.

הגאון רבי **משה אליעזר בלום** שליט"א – אב"ד סיקסא ארה"ב, ראה מו"מ בספר שש משזר בקונטרס שם בסימנים ז-ט.

הגאון רבי **משה שאול קליין** שליט"א – דומ"ץ בב"ד דמרון בעל שבט הלוי ורב שכונת אור החיים:

1. מכמה שיחות, פגישות והתכתבויות.
2. תשובה המובאת בקונטרס שבספר שש משזר בסי' יח.
3. מכתבו מיום ד ניסן תשס"ט – מובא בקונטרס שם בסי' כא מכתב א.
4. מכתב שכתב אל הרה"ג משה ויא, ובו ביקש ממנו לדייק בדבריו, ושלא לצטט את הרב ואזנר בשם המתירים, בזמן שהכל הוא להיפך ממש, ומכתב זה הוא מיו ב כסלו תשע"א, ועליו חתם מרון בעל שבט הלוי והוסיף בכ"ק, הדברים הנ"ל המה אמיתיים.

הנה אמנם לא הזכרנו את כל הדיעות, אבל את רובם ציינו, והנה כפי הנראה לעיני כל מעיי' שרוב ככל פוסקי וגדולי הדור כתבו שהדברים הם בגדר איסור גמור, ועל כן אין ספק שעמדת הרבנות הראשית לישראל שאחראית על כשרות מוצרי הייבוא לא"י שיש להישמע אל רוב ככל גדולי ישראל, ולנהוג כדעתם.

בברכה

שניאור ז. רווח